

Василь Чапленко

Братов'я

ПОВІСТЬ

Обкладинка - фрагмент офорту Андрія Соколенка “Залізнична колія”, 2015

В. ЧАПЛЯ

БРАТОВ'Я

(МАТЕРІЯЛИ ДО ПОВІСТИ)

Приїхало до матері да три сини,
три сини вояки, да не 'днакі.

П. Тичина

Гарячий варстатний гармидер, що від його голова йшла обертом, взяв раптом спадати, ущухати,—і тоді серед тиші пішов угору десь ізнадвору довгий та баский гудок: це дев'ята година. Коротка перерва на снідання.

Ливарники, що купалися в поту та у вогняній обзолоті, кидали свої довгі коряки, лишали опуки непотрібно, бо руки вже встигли натрудити, і поволеньки, несучи одсвіти своїх печей на голих до пояса спинах, на плечах, сходилися до переділу між двома цехами — ливарним та механічним. Фрезерники спиняли свої варстати, заціплювали їх, щоб не хурчали,—та й собі йшли, розминали відстояні ноги, вшодували ліктями та кулаками.

З боку у праву обстінь ущухав особливо крикучий цвяховий цех.

У переділі обідала частина робітників: купами сідали люди підобідувати; сірі, як степові дрофи—всі були обквацянні киптявою—приском та їдкими мастями; тільки білясті баньки їм гаряче блискали та білили зуби, коли гриз которий свій сніданок.

У кожного не червона вже, тільки брудна-замашчена хустка, з неї завинятко, у якому чи яйце, або двіє, чи холодної печені кришеник та, звичайно, краєць хліба білого.

Червоні хустки—це традиція...

У цім переділі був „червоний куток“,—і просто на чорній задимленій стіні висіли прибиті, у три боки пристінно розхилені портрети діячів і письменника—Леніна, Шевченка, Рикова, наче давні, полуплені образи в червоній хаті—і написи відповідні, сумні речі. Були, що правда, і такі написи, що глаголали про те, як колись-то буде...

У кузні було гаряче та искряно позавміру, і вогонь у горнах, у вагранках—скрізь червоними омахами вихначувався, у вічу пашів, а мінлива гра вогнистих кольорів одлискувала на трьох портретах; вилиці на виду в Леніна лисніли міццю твердою.

Звідси, з цього переділу розкотилась була по-між цехами чутка, як легенда,—лиха позлодійка на головного інженера, Хемікуса.

Це ніби то було об великодних святах, на другий день, чи що коли всі цехи аж гули, дзизчали та двигтіли з напруги—коли кожен цех був не цех із скляним дахом угорі, а гараж, який от-от мав зірватись і полетіти—наче літак, рвучкий та непогамовний. Тоді наче б то випадком випало було таке, що інженер Хемікус, Вільгельм Вільгельмович, опинився був у цім переділі сам-самісінький, віч-на-віч із портретами—інженер, ужиткова людина.

У вікно велике, цехове видко було інженерові місто, велике, колись губерніяльне місто на горі із дивовижним шпилем собору. Він

міг догадуватися, інженер, що такого часу там на місті гучить, мабуть, геть-то урочисто золота мідь у соборі, б'ється далекими оддзвонами — і мовкне на околиці.

З Вільгельма Вільгельмовича була людина старого світу, нового світу його душа не приймала. Отже й набігло йому серце, він обернувся, зціпив кулаки, як кістяні китиці, та й показав їх Ленінові, що в його лице ненавидне, монгольське. Сива його еспаньйола трусилася від бурхливого гніву. Але не спосіб же було зігнати отак злости, — так бо тільки нищечком від матери може сваритися дитина на страшного „бозю“, зовсім мала дитина. Невже він не міг цього знати, інженер?

Жеста цього підглядів цеховий сторож Ганчар Клим, що так само випадково нагодився був на це у переділі. Йому й досі у помку було, що він тоді подумав був: „А от же скільки людей думають, що він красивий. Скільки людей — гай-гай“.

Давніш старий Ганчар залюбки розповідав про цю пригоду всякому і принародно, але згодом став уже прикусювати язика — коли поблизу проходив або сам Вільгельм Вільгельмович, що відсвіжив знову, або ж траплявся хто із-між його прихильників: краще, мовляв, мати тую думку про себе...

Ілько Рябокінь прийшов із цвяхового цеху, бо в його була справа: мав він піти до цехової контори, яку тут же в переділі заскляно білястим, непрозорим склом, і сказати, що йому цього місяця неправильно обраховано доробок — зроблено помилку і, як роблено заплату, недоплачено.

Мав би він стати кінець столу, де працювала баришня Наташа та й викласти свою справу — приторкуючись до столу злегка пальцями... А попереду він смикне легкі із дикту двері. Він ясно уявляв — коли він скаже:

— Товаришко... здається...

Ні, він такечки ніколи не скаже — бо баришня Наташа відкинеться грудьми від столу, скине на його вишневыми з сухозліткою очима, пригладить своє підрізане та розсипчає волосся рукою, наче муху обганяючи — легко — і здивується: це, виходить, тую помилку зробила вона?

— „Здається...“ За „здається“ грошей не платять. Ви який номер робите? Двадцятий? А мало це означати таке, що піди, мовляв, до голови по розум, в істоті — образливе. Та й ще раз подивиться:

— Ви — Рябокінь?

Пильненько отак подивиться, затопить погляд в його сірім заблуканім погляді, умисне затримає, на спиток візьме. О, скільки вже раз вона при всяк й нагоді запитувала його отак, неначе не втямки їй, що з його завсігди був Ілько Рябокінь — Ілюшка. Цим довела його до такого стану, що він уже зовсім не годен був їй відповідати як-небудь. Сказати б, недавно знайомі, так ні ж...

— Ви Рябокінь? А чого в нас чудне прізвище?

Перерва вже була на-скінчу, а Ілько стояв і вагався, чи йти. Поперечна тінь перейшла йому через голову, чудним розпачем залящали ретязі підойми угорі, спускаючи на ковалло розпечену штабу, паровий молот глибоко вгроз у крихку, червонобілу залізяку — і знов засюрчали коліщата під скляною стелею: підойма поповзла далі; під стелею рейки...

Ливарники брали свої з довгими держаками коряки, виважували їх у руках і на всі боки хрестили ними. Запалав чавун у опуках, його взяли розносити порціями, розливати. З механічного дужче вдарив дух мильної води, затуркотіли знов повизкуючи верстати, запахло верченням, струганим, довбаним, пиляним залізом. Заяскріли свіжо-нарубувані гайки, як червоні намистини.

Ілько стріпнувся, випустив з руки клямку, що за неї вже взявся був, щоб іти до контори, і вимахнув назад себе рукою. Його довга та гнучка постать якось розпачливо зів'яла і опустилась униз. „Дурилко“ спалахнув гнівно, „любов“...

— Ти! пістон! — гукнуло щось крізь трахкіт. Розмовляти вже трудно було. Пі-сто... хе, хе.

Перед Ільком стояв старий Ганчар і перекрикував старечим глухим голосом брязк, визк, гупотняву. Не перекричати ж йому во-вік, старому чоловікові... Де ж таки? Адже ж із його був уже робітник аж ніякий, зовсім знемощений! І ходити рівно уже він неспроможен був; як стояв, перехняблювався усією постаттю.

Заклавши старий у кишені своєї полатаної куцини руки, стояв перед Ільком, робив усміх одним вусом і одним оком.

— Га-а, — гукнув, — чи чуєш ти, ні... пістон... Кажеш, віхола на дворі? Га?

Ілько одрік, що не знає: як ішов зранку, було тільки слизько... Мовив і прислухався: показалося, що скляний дах обвалюється, відскочив убік; на місце, де він стояв, упало розбите скло.

Ого, добре слизько! Він, Ганчар, колишній цвяхар, а тепер сторож, добре знає, що то за слизько: ві-іхола на дворі, аж реве! Ну-у-віхола!..

Як була революція — отоді віхоли були!

А людей скільки тоді вигибло, йому син ізгинув тоді: найшли тільки чобіт, а в чобіті нога вигризена, як долотом видовбана...

Ілько, що спервах був тільки насівився, затремтів тепер від раптової зненависти: скільки раз підвертався вже цей гомонючий дід не до речі! І все з тією самою історією загибелі його сина...

Хіба колишнє товаришування з його сином дало йому право в'язнути отак настирливо?

— Не знаю... нічого, — гукнув що-сили Ілько і порвався йти вже. Аж тут із контори вибігла Наташа з паперами в руках: на підпис. Милі, розсипчасті кучері і милі особливі якісь пахощі...

— Ах!

Зразу показалося було, що вона хотіла щось сказати Ількові, але назустріч їй ішов Лінде, завідатель цеху цвяхового, який зустрів її широким рухом і вона посміхнулась до його. Вона відхилилась красовиго, показалося, наче вона відвела завідательву руку своєю рукою та й положила його руку собі на кульшу. І повернувшись отак обійко пліч-о-пліч та рука до руки, увійшли до контори.

Ганчар кивнув головою слідком за ними.

— Теж пістон, — гукнув, — хоч сам із нашого брата, з робочих, а тепер, як кирлу гне... високо несеться...

Мовивши це, Ганчар жовчно, злобливо плюнув. І вдивився Ількові в лице, з нездорвим блеском ув очях — заласно по-старечому; голене кістляве підборіддя, як сухий кулак, уперід послав та й вилаявся неподобними словами...

Ілько відскочив від його, як від тієї гадини: йому стало ясно, що і цей старий бачить його люблену дівчину голою. Зробилося гидко...

Бувши Ілько при варстаті вже, оглушений цокотнявою, думав ще про Наташу. Здавалась вона йому недосяжною... Бентежило його те, що він кохаючи боявся її,—так наче кохана дівчина якийсь ворог, а не добрий, вимріяний образ. З мукою згадував він тепер, ба й відчував те незрозуміле, що опановувало його часами коли йому болуче хотілось мучити Наташу, розшматувати її, вбити... Що воно—дивне, незрозуміле? Кохання? Любов?

Ілько брався обома руками за виски і слухав туркоти варстатів. Кохання! Коли ж він боїться увійти до контори?! Глянути боїться в-вічі коханій?!

Взяв нову моташку дроту № 20 і дав варстатові: хай робить цвяхи, хай трахка...

А мрії мріяли далі. Знову йому звелася на очі, як це вже не раз бувало, якась незбагненна чи то подібність, чи то спільність якась між Наташею та... Настею, братовою, Ивановою жінкою. (У Ілька був брат, старший). Що правда, те спільне, що було у них чи, власне, може тільки в його розмріяній свідомості, в уяві, ще було туманне, не ясне. Не можна ж бо справді уважати за органічну спільність їх обох білі краечки підтичок, що як у тієї, як і в другій знадливо оповивали красиві литки ніг, плутали... як ішли? Либонь це була мода?..

Тільки в Наташиній ході було більше гордості й відваги, а в Настиній—грації.

Зусиллям волі Ілько не схотів думати про Настю. Дурощі: вона замінена, та ще й братова жінка.

А образ Наташин стояв і не йшов йому з перед очей. Хотілося, щоб і з заплющеними очима її бачити.

„Наталя“, спробував прикласти, по новому, по українському назвати „Наталочка“.

А тільки ж отой Лінде—чи випадково його рука опинилась на її талії, як увіходили до контори? Чи, може, то йому показалося? А проте в очах засвітився йому гнів.

Оглянувся.

Чорт!

Дріт увесь вимотався, треба брати нову моташку. Набігло серце на вагаря, що видає якісь обрізки, а не моташки.

Увечорі (взимку рано ж вечоріє) зміна. Контрольна фіртка чорним шерегом випускала закурених людей. Которі робітники попереду виходили були на двір—їх обкутували навальні насюки засніженого вітру, і на засмальцовані робітницькі спини падали, налипали великі білі мухи.

Сніжне кружіння мішалося з димом—понад головами звисала густа розшарпувана від вітру грива: дим. Знадвору видко було, як печі вогняними язиками лизали вечерову млу і обчервонювали дахи цехові і найближчих будівель.

Лопотючий вітер шарпав і розбирався на ніч:—він закидав з поля. Гамарня—межа; туди поза заводськими парканами, холодною гранню віддалялася далеч передміських околиць, звідти холоднішало; там десь далеко куйовдив вітер засніжену млу. Ближче, на сучках голих дерев-ясенів розвішувала сиве клоччя зима і лускала морозно вігтям, кістляво—наче кудись поспішала череда оленів рогатих.

Біле запечалля сіяв сніг.

Зопалу вимкнув з контрольної Ілько Рябокіль, розігрітий.

Знеобачка мокрюще клоччя снігу заліпило йому очі,— по щоках потекли потьоки. Міцний дроз перебіг йому по-за спиною. Цвяховий цех ще гатив гігансько межі плечі, ніби надламавав хребет.

Якраз проти „Церобкоопу“ наздогнав Ілька Рябоконе брат Іван, фрезерник з механічного цеху.

— Ну,— сказав крізь вітер— та й біжиш же ти,— і придержав Ілька за рукав,— біжиш ти, брат!

Ілька ця зустріч трохи аж здивувала, здивувало приязне поведіння Іванове цим разом, бо, хоч обидва воли працювали на однім підприємстві, а зустрічались мало, ба навіть відносини між ними були якісь нещирі наче... Нещирість була з Іванового боку— а чого? з якої причини? Ількові здавалось, що він з Іваном нічого, як там кажуть, на пеню не мав. Може через Настю? Так він же ніколи ніяк і нігде якої-будь зневаги їй не дав! Якщо й думав про неї— так то ж мимоволі і нишком, сам гнав від себе її образ.

— Біжиш ти, брат,— сказав удруге Іван.

— Мете ж,— мовив Ілько,— а я нагрітий...

Іван дав Ількові в темноті в руку мого конверта і сказав:

— Ось лист Від батька. Прочитаєш дома, а тоді скажеш. Просить приїхати. Може б ти поїхав?

На розі двох вулиць брати розійшлися всяк у свій бік. Іван пішов Залізничною, де в домі ч. 5, що прогив пивниці, він жив.

А вже зовсім обвечоріло.

Постаті робітників, що з їх вечір устиг уже поробити меткі тіні, по-одинці ховалися у вузькі та глухі вулички робітничого селища.

Опинившись Іван раптом сам, іздрігнувся, відчув, що холод повіяв йому в спину і від ліктів; щільніше обгорнув себе „гімнастюркою“ і притис ліктями до грудей. Йому показалося було, що за ним жететься іще якась тінь, але й не подумав оглянутися. Тільки пішов швидче. Вскочив потім того у безвітряну смугу: в цім місці було особливо густо карткових робітничих будиночків— і в затишку вітер ушух, раптом перестав бурхати, тільки злегка обсковзувався по-між будівлями та біг по-під ноги; хоч угорі він закаламутив світ міріадами сніжин: раптова тиша показалася Іванові непевна, підозренна. Та ще кроки його власні були надзвичайно крикучі, і він взяв мимохіть придержувати то праву то ліву ногу і підсковзувався.

Але пройшовши трохи, Іван забув за тінь. Йому стала в голові думка. Треба було йому віддаль до домівки— до будинку ч. 5— використати на думання. А за причину стало таке. Виряджуючи жінка вранці його на роботу, похвалилась, і то цілком несподівано, що в неї „щось під грудьми є“.

Знов гострий холодок узяв Івана з-за плечей: перебігав саме провулок скрізьний, що вибігав у поле, в кучугури— і в його потягло вітром, наче в димар. Десь із боку вдарило віддалене бухкання гамарні— і знову зашелестів затишок, як у шатрі.

Отже через отой жінчин натяк попався Іван у добрий такий клопіт.

Сам він мав потайну думку ніколи не мати дітей: тепер наспів час ту думку виявити. Але як саме?

Знав він, що й жінка також мала свою потайну думку, ховалася від його з нею, але та її думка була протилежна, инакша, навпаки. Чого вона сказала про те, що в неї „під грудьми щось є“ вдосвіта, коли він поспішав на працю?

Готувала йому сніданок і вже аж скінчивши порання, стала біля його недвиженна, чудно вслухуючись у себе.

Що вона чула?

А випускаючи його з хати, уже в сінях з жовто-шовковою на голові хусткою пригорнулася щільненько — тиха, осяйна, така, якою він найбільше любив її — і сказала про те. Як дитина, мила, хороша була — а в очу їй було повно того дива, тієї радісної новості.

— О! ти чуєш? Ось тут!

Він мусив засміятися, він же нічогісінько не чув. Як він міг чути? Чудна!

Вона, заглиблена в себе, не зразу зрозуміла його. Очевидячки, на ту мить увесь світ був їй у середині — її обгорнула, певно, велика, як світ, надія: жити довго...

А він опинився був по-за її світом. Сказав удруге, що нічогісінько не чув.

— Чудна ти! Як би ж я чув?..

Тоді вона й сама засміялась. Але її ніжні очі, повні синьої прозорости, коли вона засміялася, понялися вохкістю, а лиця їй, і вуха, і білу шию обкинула червона заграва. Вона вся була якась тендітна і наче пройнята синіми жилочками — і, як червоніла, червоніла аж до пліч.

— Ти не міг чути, еге ж, — як би ж ти чув, справді? — вимовила потиху, і сіра тінь лягла їй на виду: це вже смуток був.

Бачивши таке тоді жінчине збентеження, Іван не приміг був сказати зразу, що вона мусить зробити аборта доконечне. Нині мав усе зважити, приготуватись і таки сказати. Лише не прибирав способу та й розуму не міг приложити, як це учинити, з чого почати?

Як то завжди буває — коли людині напереді стоїть трохи незвичайна розмова — заздалегідь складає людина готові слова, вислови — і, як треба бува вже їх вимовити, обов'язково забуває. Іван, ще біля варстату бувши, наготував їх, тії слова, але на вулиці залізничній серед тиші — коли він тікав від тіни, вони раптом зникли.

Іван огнівився на самого себе: такий стан в інших (не в його) був чудний; не вміє поговорити із жінкою!

Ще раз обтяг тугіше „гімнастюрку“. Ще раз прислухався: западали мороки.

Взявся, отже, компонувати тую мову наново. Авже ж, він доведе жінці, Насті, що дітей мати він не хоче, не то що не хоче, — не може. Річ зрозуміла: діти зв'яжуть.

„Діти зв'яжуть...“

Д-лі цього місця — що діти, мовляв, зв'яжуть, міркування його не йшли.

Сама Настя може подумати, що він просто не дуже кохає її, полишає собі волю розлучитися, коли захоче.

Навіть ходу був придержав посеред вулиці думаючи. „Сказати, що це для громадської, партійної роботи, — кволо вивязувалася думка: — громадської, партійної роботи...“

Але боявся він, що Настя нічого на це не скаже, замовкне і отой сірий смуток сяде їй на виду. Цього боявся, бо таки любив свою дружину. — На очі Іванові звелось кілька чоловіка знайомих, що їх діти пообсідали. Були й такі, що по одн-й жінці з дітьми кинули, та й з новими жінками понаживали вже, платили аліменти і малися, як мученики. Та же це тортури.

А в його ж влача така, що ніколи з його не буде гніздючка. Родина і громадські справи — річі несполученні сливе...

Біля хвіртки ч: 5 Іван сливився: його спинила недодумана думка.

„Справді, ці доводи нікчемні“ — поліз холод йому по-під „гімнастюрку“. „Адже це падлюцтво“, думав далі, „посилати людину та ще й люблену „на заріз“ (так Настя сама казала про абортниць“) „На заріз“. Зідхнув. „А як же бути?“

Біля пивниці гойдався і блимав лихтар світляними кругами поверх одноповерхових будиночків (карткових) робітничого кварталу. Густо трусив сніг і робив у затишку вечір загадковим з білими привидами вгорі. З гушавини карткових будиночків вибігла на белебень сама пивниця—і очі їй, наперекір імлі, що обкутувала її сивою метелицею, яскрили весело й зухвало.

Немов петля чи які метелики падали густі сніжини на яскріння те, на освітлені вікна в смертельній знеможі.

А із вуличок виринали поодинокі й гуртами постаті і притьмом ускакували в середину. Скрипучі двері гавкали гармонією й гукали.

Рябокінь знав, що пивниця—нечупайда, яких багато обсіло навколо гамарні—пивниця ворог лихий.

Знеобачка звідти випав разом із світляною смугою цілий натовп—з лайками, переплетені, з руками, що кружляли по-над головами. Галас ударився луною і сполохав вулички.

В молошній імлі загойдалися ще лихтарі—великі, наче парашути, жмути світла.

— Га - га. Ла - ла. Га, — натовп.

— Пером не трогай...

— Га-а...

— Пером не трогай. Не трогай пером...

Освітлена купа людей скидалася на воружкий клубок живих тіл, що відкочувався в темряву. Клубок ударився був на Залізничну, несамовито сперечаючись.

— Га - га. — Ла - ла...

— Пером ніззя... заперечували хрипкі, невковирні голоси. Раптом одна сторона, підупадаючи на силі, відступила у протилежний бік, за нею побігла друга—і ввесь гурт зник на Межовій. Тільки хрипіли звідти скажені лайки, неподобні слова—віддалялись, глухли; можна було розібрати тільки оте: „пером не трогай“...

Іванові зробилося моторошно, і він із силою штовхнув ліктем і коліном хвіртку. Швидко, наче за ним хто гнався, засунув хвіртку з двору дрючком.

А вже стукнувши в надвірні двері своєї квартири, бережко, цокнувши клямкою, щоб хто, бува, з вулиці не почув, згадав, що Настя, його дружина скаже неминуче:

— „А я ждала. Цілий день сама“...

— „Сама“, посміхнувся нишком.

Це того, що насправді вона не сама була вдома: щось близько дванадцятої години приходив із школи брат її Марко, дванадцятьох років хлопець: який жив у їх, бо був сирота.

„На Марка не вважає, значить...“

— А я жда - л - а—мовила Настя чоловікові, стягаючи з його замурзану „гімнастюрку“, і любо розтягла слово „ждала“. Взагалі такий розтяг у вимові був її властивий і виходив у неї надзвичайно гарно.

Був суботній вечір. Що-суботи отак вихаючувала Настя чоловіка, банила йому голову, намилювала замашену дебелу шию, чепурила. І робити це їй було мило та радісно.

Роздягнутий, трохи зігнувшись, чекав Іван... Він і не зглянувся, як перед ним на дзигляткові з'явилася алюмініова миска з літеплом.

А потім він мусив нагнутися, і на голові йому та на шиї зашкочило, наче на дріжджах сходила, мильна шапка. Настині руки метали на його потоки води та змилків.

„І пальці їй просвічуються,“ з радістю подумав Іван, „я ж казав, що вона скаже: „а я ждала“.

Йому справді було приємно, що він не помилився, і що так добре вивчив її за півтора роки спільного подружнього життя. Але сказати про те, — як сказати? „Чи може б ще подождати? потім хай.“

Це вже спало йому на думку тоді, як мав він Настю їхнім звичаєм у себе на колінах. Він горнувся з любов'ю до її тендітного та податливого тіла, а вона розборсувала гребінцем його густого чуба. Правим виском він притулившись, наче вислухуючи як лікар, до її грудей, чув гаряче биття її серця; правою рукою гладив її світле та м'яжке волосся, заплетене на ніч у дві косі.

— Як я тебе й полюбила, отакого замазуру, — промовила Настя з тиха чешучи.

— Бачили очі, — відповів їй у тон чоловік, а потім того підвів голову, видивився їй у очі: у неї очі були саме їй до лица, повні тієї голубоцвітової прозорости. На перенісці була купка ясного ластовиннячка — та й це було їй до лица. Іванові притьмом заманулося побачити її ще у жовтій, ясножовтій хустці, — але це була вже примха, він злегка поцілував у щоку і сказав:

— Які в тебе очі! От очі!

— Ти. Он хлопець дивиться, — озирнулася Настя на Марка.

Марко домалював на столі Леніна, це йому було загадано із школи, а потім того взяв знечев'я нявки по-кошечому. Іван схопив його огребом і почали борюкатись по хаті.

— Нацю; дивись, — гукнув він, — літає... та й поніс хлопця по-під стелею; Марко верещав і нявкав із усієї сили.

Настя готувала вечеряти: так і не випало Іванові цього вечора поговорити про аборт.

Через те довго не міг заснути. Згадав брата Ілька, власне його сон — і прикре якесь почуття відчув у грудях: чого Настя йому сниться? Чого?

Ільків сон — це власне й була причина, якої, зрозуміла річ, Ілько не знав і не міг знати — бо не міг припустити, щоб через таку дурницю, як колишній його сон, що він його сам же й розповів обом — йому, Іванові, й Насті, Іван, старший брат і свідома людина, міг сердитись. Та й сам Іван іноді, піймавши себе на цім, дивувався, сердився на себе. Але не міг заперечити того факту, що сон впливає на його матеріяліста і свідому людину, чільного активіста. Не міг заснути...

Гостро як у склі він відчув якийсь біль і в тій хвилі розпачливим якимсь рухом струснув із себе легкий ще серпанок дрімоти, звівся на руки й озирнув кімнату широко розплющеними очима.

Вражіння було таке, немов би він що-йно підглядив, як Ілько з Настею цілувались.

Вже навіть цілком прочунавшись і взявши себе в руки, він якось відрухово помацав жінку, що лежала біля його, за плече, щоб пересвідчитись, чи вона тут...

— Чого ти? озвалась Настя, прокинувшись від його руху.

— Вчора ти бачилась із Ільком? — І схаменувся: Ет, що я? Це ж сон. Нічого сги...

Насті не було ніякого діла (— наче —) до того, що Іван був тайкома лихої волі на Ілька — вона просто не вгадувала цього, не

знала; як же доводилось де зустрічатися з Ільком, посміхалась і гомоніла, як з родичем — уважала його за родича звичайно. Це траплялось, що правда, не зчаста, лише принагідно, на базарі, на вулиці.

Коли він одного разу отак зустрівшись, познайомив її з своїм приятелем Василем Прихідьком, вона навіть його похвалила була:

— Ти у нас молодець, Ілюша, гарний. А хто він такий, отой що на вулиці. Його зветь Василь?.. Спитавши це, зашарілась ніжно — і Ілько з радістю розповів про Василя.

— Це Василь Прихідько, червоноармієць, прийшов додому, має жінку... Отого горбатого Кольки брат.

— Бач, — мовила вже замислено, — брат горбатий, страшний, а він який... гарний.

Дома Ілько перечитав батькового листа — читав і силкувався згадати, який у його батько... бо спустив був його з ока, ніксли не думав.

— „Дорогі сини, я лежу при смерті — і такий жаль, синочки мої, що ви мене покинули, як собаку. Хоч би приїхав которий, хоч би попрощалися... Я знаю, що я грішно жив і вмирати мені страшно, як не є... Ви тепер не знаєте, що таке гріх — а люди повинні знати. Може вам наші гріхи — не гріхи, то в вас мусять бути свої гріхи — і ви повинні їх знати, ті свої гріхи.

„Я свої знаю. Колись я був цвякар у заводі, як і ти, Ільку, та на старости літах оглух від стукотняви, мусив закинути те своє ремесло.

„Хоч сам я був з Полтавщини, з хліборобів. І моя перша жінка, а твоя, Іване, мати покійна Оляна теж була звідтіля. Твердої вона була вдачі, незгідлива — хай царствує — ти, Іване, в неї вдався і на виду такий смаглявий, особливо, як чисто поголиш підборіддя й щоки, — тоді ти — викапана мати. Такі обличчя наче не старіються до сивого волосу... Тобі, Іване, це вже тридцять три.

— „Прости мене, сину, мій гріх — я її не любив, бив її, бо вона мені показувалась циганкою.

— „А твоя, Ільку, мати ще жива — чи жива ще? Скажи їй, щоб і вона мені простила, що покинув на старість. Я ж її вже перед революцією покинув, падлюка, я знаю, але кинув. Либонь було тоді вже їй по-над сорок, онемощила вона зовсім, перетліла вона в середині. Шануй хоч ти її, Ільку, — вона страдниця.

— Я злихаю, як собака, без бога умираю. Третя моя жінка, ця що в Маріуполі старчиха, така як і я.

Ще раз прошу прощення синочки мої і прошу приїдьте до мене... Писав листа Петро Рябокінь.

— Що ще за Рябокінь? здивувався Ілько, „третій? Написано листа батькового великими школярськими літерами і на папері з школярського зшитка.

„Третій Рябокінь?

Побалакавши потім з Іваном на роботі — Ілько відмовився їхати.

А життя ішло своїм темпом... Ось чим жило найближче оточення.

...Біля головної контори та заводського комітету („гамаркому“ — як називали „завком“ по-українському, несеріозно) одного дня загойдалися на дротах широкі та довгі полотнища; без вітру — вони спинилися і пообвисали, жмакаючи подекуди німецькі літери з написів. „Wir begrüßen das brüderliche Proletariat Deutschlands“.

З написів повипадало кілька літер. Здавалося, що від сонця і дня ці багряні полотнища полиняють.

А сонце і день раділи. Розталь бадьорими струм'ями обливала покрівлі, ринви, хляптіла у дворі під ногами; розслаблювала розталь тільки людей, що сходилися, стовплювалися перед ганком — виходили з цехів і йшли мляво та нехаливо — нога за ногою, то заклавши руки за спину, то цигарки палючи. Молодь гуртувалася в кутки, немов зграйки чорних шпаків, і всі, наче матроси, в штанях з широченними „кльошами“.

Малось прибути на гамарню закордонній робітничій делегації, але її ще не було — то ж і не було хапливості. Розмови точилися здебільшого навколо цього прибуття.

Поуз гурти молодих робітників пробігали раз-у-раз молоді жінки — то учениці з Ф.З.У.¹⁾ парами, обійнявшись, або з контори котра, то робітниця з цвяхового.

Слідком за жінками лунав регіт і часом непристойні речі. Збоку було видно, як самий появ жінок баламутив чоловіків, всі разом очима спадали на них, витягали шиї і ніхто не ховався з тим, що мав на думці.

Часом така пара „дівчат“ придержувала ходу, щоб ще й словами у відповідь додати. Тоді зникала млявість навіть у літніх чоловіків — зростає, як електрикою понятий, життєвий тонус, зростала „любов до життя“.

Здавалось, оті не конче вродливі „фабзавучниці“ у жовтих козушках та у червоних хустках пробігали крізь заласні погляди зовсім голі.

Але зовсім не боялась тих поглядів „фабзавучниця“ з навчального цеху, „Вівдя“ Це не було її ймення, її звано Дуня, а так прозвано в зв'язку з українізацією — „Вівдя“ та й „Вівдя“. Але сама вона не брала собі того за образу.

Жовтий з стрючковатою вовною (білою) козушок, повні губи, як дві кавунячі скибки і великі, наче сливи, із слив'яним одблиском очі — така була „Вівдя“.

Зочила „Вівдя“ на кучі рейок в гурті інших Ілька Рябокonia і побігла до його на високих закаблучках, по жіночому підтруючи плечима, як вівця, що біжить; вона завжди ходила підбігцем. Потім нахилилась до його (він сидів) і пошепки сказала йому щось. Всі зареготались.

„Вівдя“ труснула завзято головою, поправила червону хустку на голові і гукнула:

— Ну то що? І ще скажу... Думаєте — ні? Скажу...

— Скажеш, канешно, — озвався старий ганчар, — почому ні... пісто...

— Маю діло...

Та й знов прихилилась до Ілька, придивлялась йому до очей — наче була низькоока — і лискотала йому виски своїми рудуватими кучерями — пасмами.

Ілько усилювався і собі зробити вигляд, який означав би: „Ну, то що, хай каже.“ Хоч не мав до того найменшої охоти, навіть серце йому набігало на цю настирливу дівку. Це того, що перед очима стояв йому інший образ: кілька раз пробігала мимо і баришня Наташа. Щось непристойне, кинуте, від будь-кого у її бік, приймав він, як глибоку образу. Через Наташу блукав його заблуканий погляд

¹⁾ Школа заводського учеництва.

по-між юрбою — і він не слухав уважніше „Вівдиних“ витівок. Сидів, зігнувши свою довгу постать і відставивши „кльош“ — праву ногу.

„Вівдя“ сказала голосно:

— Правда-ж, Ілюша? Ну-да-ж?

Ілько нічого не відповів, бо не почув відразу, а далі голосний регіт заглушив „Вівдині“ слова — взяли на глузи „Вівдю“. Цим разом і вона почервоніла і відійшла геть, очевидячки, образившись — та відбороняючись нетвердо словами. Але Ілько так і не второпав, чого сміялися так дуже і що таке сказала „Вівдя“.

Нудьгуючи став прислухатись до мови старого Ганчаря, бо гомонючий старий ніколи не вгавав. Тепер він розповідав усім про те, як німці цікавляться квартирами робітників і як їм показано мешкання інженера Хемікуса, та директора Воропаєва, та ще головбуха. Хто встрявав до розмови, він тому кидав: „ти, пістон“, і швидко говорив далі. Хтось перепитав, крутнувши головою:

— Кватирю Воропаєва?

— Пістон! Кажу-ж тобі! Уже-ж не чию!

Висякав одним пальцем носа і ще додав: — Директорову кватирю.

Потім того порізнені гуртки почали зсуватись до-купи — взяли тиснутися до ганку чи вірніше веранди головної контори. Від цехів уже бігли запізнілі... Мітинг ріс шумливо — кілька-тисячна людність гамарні була вкупі — отака валява людей. Люди дихали один одному в потилиці, палили цигарки і над натовпом поверх плисконатих кепок стояли струмки тютюнового диму — наче свічі куріли.

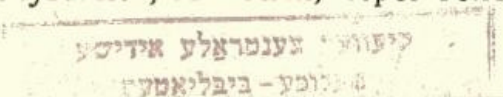
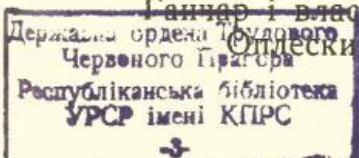
На веранді показалися члени заводського комітету і між ними Іван Рябокінь, вийшли також Воропаєв, директор, товстий з таранкуватим обличчям чоловік та Хемікус. Німців було п'ятеро і по-між ними одна жінка у червоній хустині. Ганчар встиг тільки сказати Рябоконеві, що це, мабуть, Роза... а відтак накрила всіх тиша: дано знак з веранди. Задні і не зчулися, як збори вже собі за голову звали Івана Рябоконея:

— Робітництво гамарні, — закричав з веранди Іван Рябокінь і нахилився вниз до людей, показуючи рукою, — гамарні імени... В його мову вдарив гудок, гігантський гуд: пів на дванадцяту. Мови Іванової не стало, натовп заворушився, почали оглядатись, непорозуміло дивитись один на одного, наче запитуючи: „чого це?“ Але це був звичайний, що гув що-дня об такій порі гудок. Як загув так і урвався він раптом. Знов далеко — вгору, по-за гамарню розпросторилась тиша, яка наслухала — і серед такої тиші дзвінко та соковито, ба навіть з нотками хрипу залунав випробуваний на мітингах та зборах Іванів голос.

— Робітництво вітає дорогих гостей, в особах делегатів увесь братерський пролетаріят Німеччини вітає, — скинув очима на прив'ялі від сонця літери полотниці, — і твердо вірить у те, що — він звів руку в напрямі на захід, — що пролетаріят німецький перемо... переможе, — вигукнув наприкінці, — свою буржуазію як ми...

Дебела, але трохи низькувата Іванова постать сховалась між тими, що були на веранді, що були вищі.

— В ладошки, — гукнув Ганчар у вухо Рябоконеві — і оплески згоди вдарили, зашуміли, як бурхливий потік. З даху залопотіла густа згряя сизих голубів і пішла кружляти в небі. — Ладошки — и, — гремів Ганчар і власним найзавзятішим ляпанням не давав ущухати оплескам. Оплески перекочувались, як хвиля, через голови людей...

— Ура! — кричав Ганчар, як помічав, що з одного флангу хвиля рідчала, починала спадати.

Ур - ра - а... — гремів кількатисячний мітинг.

— Братній пролетаріят Німеччини, — ура! — додавав з веранди одинокий голос, грімкий.

Німці ззирались по-між собою і посміхались, але були німі та безголосні, як риби.

Як усе скрізь заспокоїлось — а це сталося хвилин через п'ятнадцять — як знов почали капати ринви, як сизі голуби почали сідати на високі шлакові, іржаві та подзьобані стіни, — аж тоді взяв говорити щокатий та довгоший німець. Шия йому була обмотана теплим пісчаного (жовтого піску) кольору шарфом, і говорячи він раз-у-раз закидав на плече кінець, що уперто спадав.

— Влл... влл... пролетаріят... влл... — чув наче крізь сон Ілько Рябокінь і не бачив нічого, ніякого німця: біля його стояла Наташа, плечем тиснута до його грудей. Брудні гімнастюрки винесли її наперед його. А може, вона сама схотіла так? Може сама? Може сама захотіла стати біля його, Ілька Рябокonia — бо тепер вона вже знала, що з його таки справді Ілько Рябокonia. Може сама, отже?

Це сталося так несподівано, що йому кольнуло в грудях, із-за плечей взяло таким вогнем, що він аж віддих затамував. Головне, така близькість. Чув теплий і живий лікоть у себе на грудях: Наташа на ліктях усилювалась стриматись, щоб не потонути в юрбі. Непомітно Ілько взяв розпирати сусід власними ліктями, обгорожувати — щоб їй не було тісно зовсім. Почував, що сили йому зросли якомсь дивовижно. Може, треба крикнути, щоб Наташі не було тісно, щоб не наступив хто на ногу... Звичайно вогкий і заблуканий його погляд зробився гострий — що пильнував на небезпеку... і, зрозуміла річ, трохи мрійний.

Ілько, між иншим, думав, що тепер-же зима (власне, провесна), а Наташа, „вона“ без хустки. Але знов як цікаво було б, якби оце на розсипчасте волосся їй та впали ніжні — ніжні сніжинки...

Жадібно вдихав пах її підрізаної шевелюри і пахощів l'origan.

Наташа оглянулася через плече, примруживши свої карі з сухо-зліткою очі.

— Це ви? ти?

Бувша комсомолка, вона пробувала казати на його „ти“, але він ще не відважувався на це. Цим разом Ілько зрозумів „ти“ зовсім не комсомольському — і струмінь розпаленої крові вдарив йому в голову.

Через те не прибрав з першого разу, що сказати. Ще мовила через плече Наташа:

— В кіно сьогодні „Пройдисвітка з Монте-Карло“ — так мені ні з ким піти...

Німець тимчасом, гарикнувши востаннє, скінчив свою промову. Що він сказав — пояснював Хемікус, інженер: зміст німцевої промови був приблизно такий, як і в Івана Рябокonia, лише з їхнього, німецького боку. Вони тепер сподіваються, що і свою буржуазію скинуть, як скинув її російський пролетаріят в Росії...

— Чому не в Союзі? — в півголос прошепотів майже несвідомо Ілько: він являв собою тепер наче який до найвищої міри чутливий апарат — і механічно, відрухово озивався.

— Перебріхує Хемікус, — сказав Ганчар.

— А чи вони знають, що вони на Україні? сказав Ілько.

Ганчар не обізвався, бо в цю мить оплески вкрили і Ільків зашит і мову інженерову.

Ганчар ревнув :

— Гох!

На його оглянулося кілька чоловіка, Наташа свінула разком білих зубів, але ніхто не підхопив „лоха“. Натомість уже від веранди шаленіло „ура“ і хвилями перекочувались оплески.

Вгорі знову кружляли сизі голуби і блищало сонце, дарма що гамарняні комени поволі підкурювали голубоцвіття.

Люди тимчасом заворушилися, де-хто вилазив на просторище — і непомітно відтерли Ілька від Наташі, він і не зглянувся, як між ним і нею стало декілька спин.

Уже аж наприкінці мітингу він підійшов до неї і запропонував піти разом до кіно.

— Правда - ж чудні німці!

— Ой чудні ж! — сказала Наташа.

— А Ганчар каже на жінку Роза — спробував посміхнутись Ілько. Усмішка не вийшла, але він був щасливий.

Він нишком думав про те, як обчаровує вродливе жіноче лице чоловіка, як окрилює думку, підносить чуття.

Розходилися по цехах.

Голуби, стулюючи крила, сідали рядком на високий баркан із шлаку...

Крізь плац, що по йому маячили у вечірній сутіні порозхляні упрорідь кілька дерев, прийшов Ілько до робітничого клубу „Робітничий відпочинок“.

Будинок театру-клубу стояв на одшибі — двохповерховий з за-свіченими вгорі вікнами — і скидався на тлі кучугур, що вибігали в далечінь околиць, високим уламком муру. Біля самого будинку вишику-валась сторожа — ряд безлистих тополь — була відлига, тож і з тополь капало, як із віхтів. Над входом головним і над касою яскрили лих-тарі — і бризкали світляним дощем на гурт гомінкої публіки. Плутались по-між публікою і зчиняли неймовірний галас черідки хлопчаків.

Басуючи та розбризкуючи калюжі, гасали вони навколо будинка.

Щось закричало в кучугурах: Го-го-о-в! Ілько стріпнувся цілою своєю довгою постаттю, наслуховаючи... Наташа не приходила.

Публіку вже впускали.

Всі бігли до дверей до входу з галасом. Під ногами Ількові про-шумів гурт недоростків із страшеним гамором. Від юрби відстав Марко, малий Іванів шуряк і гукнув:

— Дядя Ілюша, ось я.

— Ти це? А Іван що робить? — Дома він? спитав Ілько.

— З Настею споряться — сказав Марко і подався до входу.

— Споряться? Чи це й у їх починається? З якимось задоволенням подумав Ілько — але зразу-ж схаменувся, вловивши себе на цім...

Наташі не було. Вже в фойє, де гремів і ляскав несамовито ду-ховий оркестр, двічі блимнуло світло.

На сходах на видноті Ілько укмітив червону хустку й двоє очей.

„Булькані“, розсердився Ілько, вона на мене дивиться“.

Потім того хустка пропала в юрбі.

Кінцем усіх людей впущено, за винятком кількох хлопчаків, що терлися одвір...

В „саду“ зробилось сиротливо — з тополь голосніше закапало. Урочисто засвітилося стишене небо. В фойє блимнуло тричі.

— Не прийде! Почуття сорому і образи вдарило Ількові в груди і він поточився, як п'яний. Наташа не прийшла ..

З таким настроєм Ілько не міг іти додому. Отак постоявши — він згадав за Шурку Даденкова, приятеля, музику, завзятого гонителя за радіом — робітника з того-ж цяхового цеху, що жив на Залізничній.

Розстебнув піджака і засвітив голою грудниною: комір був підкочений в середину — це фізкультури і моди знак. Навіть взяв наспівувати „кірпічікі“.

— Во - от за е - еті - то, за кір - пі - чікі . . .

Як ішов, збоку скидався на велику тінь, що вимахувала руками, хилиталася і розбризувала калюжі широким кльошем, цибав широкою ступою.

Прокинулась іще була на мить злочинна уява — звелася на очі Настя.

Вдень Настя йшла по воду за переїзд з коромислом на плечах. Висока та гнучка — вона красовито не згиналась під вагою, а навпаки випростувалась, злегка погойдуючи (в такій ході — бо й сама похитувалась на високих підборах) коромисло. Ілько кинув був:

— По воду?

Вона стала на мить, мовила „еге“ — і подивилась - посміхнулась:

— По воду.

І пішла . . .

Зусиллям волі знов відігнав спокусу.

У Шурки був ще Василь Прихідько та його брат, горбатий Колька — з гітарою.

Вже увійшовши до хати Ілько подумав собі, що чого він прийшов сюди? Зробилось нудно і нецікаво. А потім того він ударив горбаня по спині і жорстоко гукнув:

— Ти! Горбатий чорт! Грай!

Горбань болюче скривився і опустил розслаблено руки, як підбиті крила — перестав грати . . .

Шурка також облишив свою балалайку.

Було нудно Ількові.

— Пива пий. Сказав він: — Дайош.

Отак з гітарою та балалайкою всі пішли до пивниці. Їх, пивниць, було багато навколо гамарні — вони стояли по видних та людніших місцях і вечорами давали за себе знати звуками гармонії або гітари. Та, до якої з музикою та галасом увійшли хлопці, була нова і містилася в що-йно відремонтованім будинкові, але обстановка в середині була убога — самий шинквас та кілька хитливих столиків із лавками: все пахло свіжо виструганим деревом. Але гостинний єврей умів надати їй вигляду гостинного. Він був на своїм місці — і здавалося, він був за революції занудився без цієї милої роботи. За хиткими столиками п'яно варнякали кілька чоловіка робітників. Один високий та кістлявий встав держачись за столик і хитаючись разом із столиком — взяв „мітингувати“. Йому голова важко спадала на груди — але мова його була урочиста.

— Де, де? — казав — я пив нашармак? Я! хіба в мене грошей нема, ого — язик по п'яному заплітався йому — ось!

Та й висипав на стіл з гаманця срібні монети, декотрі покотилися на поміст, але підіймати їх нікто не думав.

Його компаньйони ледве й слухали його, бо вже понахилялись над столиком і тільки сопли.

— І до Гришки, сукиного сина, Ларичова — вів далі, звівши вгору кістлявого та чорного кулака, п'яний — позичати не піду, хоч він хай буде сто раз інвалід. Ой він інвалід, — покрутив головою — знаємо...

Захитався та й сів. Мовчки посидів хвилину, а тоді, щось здумавши, знову підвівся. — Я скільки нацюкав гайок... Цюк, цюк — і він у такт похитувався.

Дим тютюновий наблизив стелю до столиків. Пиво і дим скоро зробили своє діло: Ілько укмітив, що голова хилиталася, як підтята...

Ілько, будучи на підпитку, робився особливо рухливий і невпокійний. Він уже почав вимахувати руками і чіплятись до всякого.

— Служиш? — гукнув він до „зава“ пивниці.

— Що? — не почув той відразу і перехилився через шинквас. — Якже, служу, канешно, не хазяїн...

— Пива!

— Для робочого повсігда дешевше у нас, чем везде. Пийте пиво в пивниці „Радіо“.

Пляшка в „завових“ руках гостро шипіла і куріла через вінця...

— Пива, — крикнув раптом Ілько дуже голосно... — і горілки...

Як напилися всі три, почали глузувати з горбатого Кольки. Навіть брат додавав... Брат знав більше подробиць з „Кольчиної“ історії, як він мав кохання з придуркуватою „полковницею“. Полковниця колись була справді полковниця, а потім її чоловіка за революції розстріляно, а вона розуму відбігла. Пасла у кучугурах кози тепер. Від Кольки мала дитину...

Горбань ухилився мовчки від кулаків, рук, що розмахували йому над головою, стражденно дивився своїми ягнячими очима і водив то сюди, то туди гострим підборіддям.

Хлопці реготались. А потім того Василь Прихідько згадав за Наташу — про те згадав, як тяжко залюблений у ній Ілько.

— Принди — ринди, Ілько, трин...

— Три.

Ілько вихватив руку та й ударив Василя у вухо, гукнув, що те саме буде й Лінді, він його застрелить, як пса, того Лінде.

Вранці другого дня прокинувся Ілько пізно, власне, це був день уже — не ранок.

Але як було погано! Такого настрою у його, здається, ще ніколи не було. Так п'яніти, як учора, він ніколи ще не п'янів.

Біля плити в хаті (в кухні, видно було крізь прочинені двері) поралася мати. Прижмуреним одним оком він бачив, як вона заклопотано часами кидала плиту та з ножем і картоплиною недочищеною в руках заглядала до його, чи спить. На її немолодім виду застиг жак і тривога: вона була приголомшена вчинком синовим. Коли вона дивилась йому на обличчя, губи її наче шептали щось.

Отак лежав з болем у гомілках і руках і удавав, що спить.

Його спаленька мала одно вікно, повернене на схід. Догадувався, що на дворі взялось морозцем. Сонце світило вже блискуче...

Скинувши ліжника з пліч, Ілько дістав маленьке на столі дзеркальце і видивився в його. На його глянуло бровате (густі чорні брови) лице, заспане, очі вицвіли і м'ярко тонули в торбинках повік; будучи кругло-видим, його обличчя набрякло після випиття, повний ніс напух, зкушкватів. В'ялий погляд нагадав Ількові про сором, чи власне йому стало шкода своєї вроди; він був, безперечно, вродливий, і жінки його любили.

Так можна і до „чортового паліччя“ допити — як казав дід Ганчар, — подумав.

Устав мерщій і взяв натягувати на ноги штани. Відтак лапнув за кешеню...

Страшний образливий спогад посадив його знов на місце — на ліжку: револьвера в кешені не було. Вчора він віддав його у заставу Гришці Ларикову, інвалідові, що крамував дрібним крамом у рундучку і позичав гроші; брав між иншим у заставу револьвери.

Грошей не буде до „получки“, а „получка“ не скоро.

Але самий факт — пропити револьвера — який це випадок. Чорт! Лишився розслаблено сидіти на ліжкові.

Знов заглянула мати.

— Ти вже встав? Ось тобі листа хлопець учора приніс...

Ухопив обома руками і радісно упізнав знайомі пахощі. Наташа писала... дата 15/III — вчєсрашня... Наташа писала, що над вечір їй раптом голова заболіла, ноги підмочила вдень, через те не могла йти. Переносила на суботу... Пришле окрему записку. Ілько взяв себе за чуб і так сидів...

У суботу в день хлопець, родич якийсь її, приніс записку в кіно.

Перед картиною в кіно малось бути якійсь діловій частині. На тлі екрану появився один із клубних робітників. Вивагом походяючи від правого до лівого боку кону і переступаючи через суфльорську халабудку, він почав говорити про роботу клубу, зокрема про зміст і завдання т. зв. вечорів молоді.

Його мову переривали репліки голосні з місць. Він влучно відпаровував скеровані гострі напади і тим же тоном говорив далі. Потім, він взяв говорити про найближчий т. зв. „родинний вечір“.

На його посипались з усіх боків записки. Йому незручно було нахилитись, але він згинався у три погібелі, збирав записки, мабуть, крєктав, не перестаючи говорити — говорив собі під ноги, як нахилявся.

Раптом на суфльорській халабудці опинився верхи Марко (Ілько пізнав і голосно засміявся).

— То ваш родич? — засміялась Наташа і прижмурилась.

Марко самохіть та із власного почину взявся збирати записки і складати у шапку. Записки ще дужче сипнули, повставала загроза, що вони й не перестануть летіти. Тоді спинився промовець і розвів недомисленно руками, мовляв, як хоче, а це вже понад силу мою; а в голос сказав, що не „кидайте записок, бо читати й відповідати на їх все одно не думаю“.

Тоді кілька голосів разом крикнуло з „гальорки“.

— Знаємо вас, товариш Зозуля.

— Знаємо... Зозуля! — загукали з усіх кутків залі. Промовець сховався за екран. На екрані лишився сам-один Марко; він підкинув шапку і висипав записки на голови переднього ряду; радісно заверещавши, він сплигнув з кону. Регіт загоготів у залі. А потім того тупіт загув під ногами і викрики: „Час починати. Вреєм'я-а“...

Густа темрява накрила юрбу тупітливу, крикливу.

Починалась картина.

Жмутик світла затремтів під стелею і взяв намацувати екран; екран затремтів і забілів ясно. Потім того на нім застрибала якась голова і спинилась, витріщивши нереально очі. Від очей тих світло впало на голови глядачів і освітлило чуби, кепки, беретки, шарфи жіночі. Люди сиділи по плечі занурені в темряву.

Ілько відчув на своїй руці палений дотик: це була Наташина рука. Робила це вона з таким виглядом, що наче це хтось инший зняв

їй з пальців рукавичку, а потім моментальним киненням погляду на Ількове коліно вгледів чи вгадав його руку і вже аж тоді мимо її власної волі й бажання поклав її мезинець на Ільків мезинець. Сама ж Наташа, власниця руки, про це не відала, не знала, навпаки. вся її увага була на екрані, губи Наташині дрібно тремтіли від усміху; на екрані було чудне.

Еге ж Наташа ані трохи не причетна до цього, і якби Ілько здумав запротестувати— вона б з обуренням відкинула безпідставну брехню.

Раптом знов свінуло світло: кинобинда перервалась, тоді Наташа спокійнісінько прийняла свою руку з Ількової руки і поклала собі на коліно.

Театр загомонів.

— Ілюша, — сказала Наташа: — тебе ... вас любить „Вівдя“, — ви знаєте це?

„Вівдя“? Яка?

— Ну... „Вівдя“ з ФеЗеУ.

— А... прошепотів Ілько: — Вівдя...

Затнувся і почервонів. Наташа дивилась йому в обличчя сторч і грала карими очима; губи тріпотіли від сміху, „Вівдя“ з ФеЗеУ, казали їй очі; надзвичайно мила лінія нижньої губи казала те ж саме: „Вівдя“ з ФеЗеУ.

Темрява тимчасом знов покрила людей. На екрані затріпалась жива дія. Громада кіноглядачів хором почала читати український текст фільму.

Те, що Ількові нагадала Наташа за „Вівдю“ — це (показалось йому) навмисне зробила вона. Вона цю мову готувала, мабуть, заздалегідь. Невже сьогодні має прийти та хвилина, про яку він шалено мріяв увесь час: вони скажуть одно одному: „кохаю“? Невже?

Щоб опанувати цю навалу думок, Ілько їй собі почав „уважно слідкувати“ за „Пройдисвіткою за Монте - Карло“.

Було в залі тісно. Відчував Ілько на своїм плечі щільно притиснуте гаряче Наташине плече. Вдивляючися в екран, мусила Наташа так прихилитися, що її червона береточка майже лежала на Ільковім плечі. Ілько був, як у купелі.

— Я „Вівді“ не люблю. Ні, — гарячим шепотом промовив Ілько. І додав: В чім діло? Якась „Вівдя“...

Наташа відхилилась від його плеча — і Ілько побачив на її білій шії світлі кучерики, як пух — на шию впало світло.

Правда ж душно, так само тихо сказала Наташа.

— Душно...

І звів здивовано свої густі брови: але ж вона не хотіла розуміти його шепоту, вона инше сказала. Витер хусткою з зеленою лямівкою піт на чолі. Та хвилиний сумнів пройшов: милувався далі ясным „зайчиком“ на Наташиній шії. „Грубо“ мав сказати виявляючи своє глибоке раювання, таж не посмів „баршні“ Наташі сказати так, тільки вимовив:

— Ой, гарно ж!

Від середового палу йому аж губа пошерхла і він навіть лизнув її зненацька. Хоч Наташа й відхилилась, але шия її все ж таки була близько, так що його дихання роздмухувало отой срібний пушок, ніжне волоссячко — в йому плутався і трепетавсь світлий „зайчик“. Бачив ніжний Наташин профіль.

— Ой, гарно ж! — повторив.

— Що гарно? — спитала Наташа, не обернувшись до його — „Пройдисвітка із Монте - Карло“

— Пройдисвітка із Монте Карло... Потім подумав. — Ні,—сказав. Він безпорадно борсався в гарячкових думках.

Не міг збагнути і Наташиної поведінки. От вона знов нахилилась до його. Головне оця сьогодні казкова близькість.

Ще нижче нахилилась і мовила потиху:

— А дай—но... дайте мені свою руку,—і взяла його руку в свою руку,—ой, гаряча! Чого вона у вас така гаряча?..

Справді в залі робилося неможливо парко. Пахло густо потом. Подекуди зривались дитячі плачі...

Сходивши Ілько з Наташою після сеансу вниз, угледів знову як і тим разом серед голів червону хустку і пару витрішкуватих очей, що дивились на його.

Вийшли в „парк“, над яким міріядами очей зоріло погідне небо. Деревя були — як віхті — а на голих верховіттях купками сиділи гави і з їх текло. Над селищем робітничим коливалися рідко електричні лихтарі. Під ногами була хлюща, моква.

— Ви йдіть отам, а я тут,—сказала Наташа; це мало означати: обминайте калюжу, але Ілько лякливо зібгався, бо йому показалося, що це вона не бажає, щоб він ішов близько біля неї. Справді, надворі раптом зникла близькість, що так чудовно поєднала їх була в театрі, і він уже не прибирав способу, як узяти дівчину по-під руку. Мав же провести її додому...

Ішли тепер поряд не дуже близько з опущеними руками. Ілько то забігав наперед, то зоставався. Так, гаряча близькість зникла цілком: між ними і тією стрункою у високих ботах баришнею (на світлі вона скидалася на лапате голуб'я), що йшла пліч-о-пліч—стало стіною холодне та важке уночішне повітря.

Розмовляли холодно і звичайно, Наташа навіть не збивалась уже на „ти“ помилково; говорила про себе.

— Мені двадцять два роки, я скінчила за революції гімназію. А ви молодчий за мене? Я знаю ви молодчий... А ви, здається, були на робфаці? І покинули?

Край пішоходу стояло кілька парубків:

— Хто йде? А це свої — зачепили вони, але ні Ілько, ані Наташа не пізнали їх.

— Роздягають... — промовила і придержуючи пальто, поспішила йти. Ілько то нагоняв її — випереджав знов її, то зоставався. Відчув, як із середини підводилася злість. Уже казав собі, що плюне на все це „Дурень. Любов“.

Наташа жила недалечко. Але хвіртка знадвору була засунена. Не було іншої ради, як лізти Ількові через паркан. Він поліз, а це наробило такого шелесту — що збудило увесь куток.

У дворі задзвяуліло собача і кинулось йому під ноги. В сусідніх дворах озвались ще собаки: крізь щілину в віконницях блиснуло світло. Розлютоаний Ілько рвонув засув і впустив Наташу.

Потім того опинився на вулиці сам. Заклавши руки в кишені і розставивши ноги — він обкинув заблуканим поглядом навкруги. За рогом сусіднього будинку, як тінь, майнула червона хустка при світлі лихтаря

— Чи не скажена чортова „Вівдя“ лізе? Невже вона?

На душі було повне розчарування і він хитався, як п'яний.

Згадав і не міг зрозуміти, навіщо Наташа між іншим спитала ще в його адресу його товариша Євгена Петренка — не міг зрозуміти.

Іван Рябокiнь стояв бiля свого фрезерного варстату—i вдивлявся, як гадючками бiгли, звивались залiзні стружки. Веселкою бiгла мильна вода...

В цеху стояв потопою неможливий скрегіт, рип, повизкування, цокотнява—i важеним оливом наливав—дуднів—Іванові в голову. Опанувала його якась млість i мука.

„А в цвяховім куди... гірше“, машинально подумав i вслухався: тра-та-ах, тра-та-ах, тра...

„А в ливарнім вогнем пашить...“ Він подумав, що якби його варстат стояв у протилежнім кутку, йому б голова так не боліла, не голова, а дві половинки, що розтулюються. Бачив голих по пояс ливарників, що дивились у вогонь задимленими окулярами:

„Та чаду ж... скільки. Чорт...“

Знов завів свій одноманітний туркіт фрезерний варстат.

В родині Івановій сталася відміна; відміна зростала напружено: він сказав, нарешті, за аборт. Він мусив сказати, не міг не сказати, родина i громадські справи речі несполученні. Хай буде так: він дітей не матиме. Та й не хоче бачити свою струнку Нацю з животом, отаким страховищем. Він же так її любить.

Стала на пам'яті що-йно підслухана в автобусі розмова двох жінок: одна була мадам Хорошова—жінка з Залізничої ж. Мадам Хорошова казала: „А як ляжу ввечері, так у животі немов машина працює... Це, що правда, казано було про харчові властивості, здається, якоїсь каші чи кулішу, але йому здавалось, що так ворушиться в утробі матери дитина. Він одвертався від такої Наці...“

Але цього вже не буде. Настя не крикнула, не заплакала та він i наперед знав, що вона не крикне i не заплаче—лише зів'яне. З неї була людина вдачі згодливої.

Вона спокійно, безвідмовно, прийняла його, чоловікову волю, а відтак зів'яла i почервоніла аж до пліч. Накинула на плечі жовту свою хустку—похилилась на стілець. Прозорі її очі поняла каламуть, а губи затремтіли, тихом голосом мовила.

— Я зроблю...

— Аборт?—поспішив зв'язати обіцянкою, бо боявся своєї слабости.

— Еге.

Ще раз спитав:

— А може, ти боїшся? Може...

В ухах бив у клепало шум.—Нацю моя! Так треба ж! Це не примха. Не я хочу...

Йому зробилося так раптом її шкода, але він назад не взяв свого наміру, він тільки захопив її палено в обійми i шептав щось наче... „обов'язок громадський“. Видно було, що був це їй удар найбільший, губи їй шептали йому в тон:

— Треба...

Але з того дня Настя відбігла свого радіння й бадьорости, навіть увечері, стриваючи його забувала говорити:

„А я ждала“...

Стала не та. Кликано її якомсь до школи на розмову з приводу Маркових пустощів, він погано вчився. Дома дала Маркові доброї прочуханки, а раніш цього не було. Застав Іван увечері Марка заплаканого—але нічого не сказав—лише відчував якийсь нагніт.

Марко почав розказувати иншим, що в їх сварки, всі стали знати, Ілько питався за це...

— Ілько радіє, хай радіє...

Іван вилаявся уголос.

— Чорт.

Підвів голову: перед ним стояла „Вівдя“.

— Руку, — гукнув остерігаючи. „Вівдя“ стала дуже близько біля варстату, небезпечно стояла. На голос Іванів не обізвалась. Він побачив, що на очах їй були сльози.

— Що тобі таке... „Вівде“?

Намагався згадати її справжнє імення. „Як її на ймення? як?“ Але голова розтулювалась...

Та „Вівдя“ не звернула уваги на те, як її названо, в неї були сльози і якість горе.

Вона мала в руках жмуток якихсь паперів, війнула ними.

— Хіба це правда? — сказала — яка це правда?.. Ілько сказав, що я неправильно переписала цвяховий цех. У мене, каже, мало українців вийшло, а он у На... Наташі, — очі їй спалахнули якимсь недобрим вогнем, — багато, каже. Я ж питала, сами казали...

По цій мові вона люто розшматувала папери і кинула їх під ноги.

— Хай сам переписує! — гукнула, — нужни міне очень їво українци.

І пішла геть.

Це скоїлося так швидко, ув один черк, що Іван і не зглянувся. Машинально взяв підняв папери і став читати, обкидаючи поглядом цілі рубрики:

Чепурняк — руський

Шуліка — руський

Семенов — руський

Попов — руський

Кривошия — руський

Балабайник — руський

Загреба — руський

Дейнека — руський

Рябокінь — українець.

Згадав: цех має по-над триста чоловіка робітників.

Боротьба за назву, — до чого вона доведе? Адже назва — це статистика, а статистика межує з економікою. До чого вона доведе?

Вранці рано Настя почала збиратись до професора.

Іван Рябокінь, чоловік, ужив усіх заходів, щоб те, неминуче, обставити як найкраще: обминув місцевих акушерок, та акушерів і удався до професора в місті.

Сидів тепер у хаті і водив поглядом за жінкою. Настя ізблякла на виду, видно було, що вночі не було їй ніякого спання. В хаті теж було сіро, розгартіяш стояв, все розкидане; неприбране ліжко.

Маркові чоботи лежали посеред хати. Знадвору ішов сірий та нудний ранок. Іван боявся, що через такий ранок і його і Настю опанує розпука — він цього боявся.

То-ж і стежив за жінкою. Важка робилась його ласка.

Вона намагалась говорити, але це їй не вдавалось, наче раз-у-раз ковтала якийсь біль і відвертала очі. Часами Настя ставала, опускала руки, наче забувала, що має робити далі.

Тоді стеналася і швидко-швидко бгала у вузол білля то що.

Зігнала з ліжка Марка: йому треба було до школи йти. Марко ще сонний з заплещеними очима ходив по хаті і шукав чобіт. Настя взяла його за плечі і струснула зо-зла.

— Он чоботи... переступаєш.

Потім того скинула очима на чоловіка і почервоніла, спитала чоловіка:

— Будеш снідати? — і блідо посміхнулась: — Що я? Будемо снідати зараз.

Іван уперто наглядав за нею. За всяку ціну йому треба було при-тамувати жаль.

Ранок, справді, був важкий, як оливо. Робітничі будиночки сіріли, як замшілі плями. Поодинокі робітники вихвачувались з воріт і поспішали на роботу; декотрі оглядались на Рябоконів і дивились запитливо.

В кожного під пахою червоне завинятко. Загортались у куфайку і бігли, поспішали.

Гудок туго загув і дуднів у простори олив'яні, міг бути дощ навіть.

На розі стрівся Ганчар:

— Ку... куди?

Іван махнув правою рукою (у лівій мав вузол) у напрямі до автобусної зупинки. Його шкірянка змокрила від поранкової вохкості. Настя поспішала так, що Іван не встиг нічого сказати Ганчареві.

Під стовпом, де був напис „зупинка“, Настя стала і прихилилась. Іван поклав вузол на лавку. Обое мовчали. Здалеки зажовтів автобус — і зближався, бликаючи склами.

Раптом Настя швидко-швидко закліпала повіками і одвернувшись вибухла плачем. Іван зціпив зуби і прикусив губу...

Ступнув був до Насті — але нічого не сказав, втримався. З невимовним жалем та болем дивився, як Настини плечі скидалися від ридання. Вона, очевидячки, не могла стримати тієї великої сили — плачу, і він вибухав дедалі з новими нападами.

Люди почали звертати увагу, чого жінка плакала? і чого чоловік стояв безпричетний, не розважав її?

— Нащо... ти мене гу-губиш? — прошепотіла Настя. Затуляла лице руками і сльози прискали крізь пальці.

Щоб заглушити біль і не відповідати на докір, Іван схопив мерщій вузол і став у чергу.

До Насті підійшов міліціонер і голосно спитав:

— В чом дело, гражданка?

Тоді Іван підійшов до його і пояснив. Міліціонер відійшов на своє місце.

В останню хвилину нагодився Ілько, кинув недбало:

— Ідете? А потім того, побачивши заплакані очі в Насті, поспитав: — Що тобі таке, Насте?

— Не твоє діло, брутально grimнув Іван. — Проходь.

Ілько одійшов геть. На Івана закипіла злість, що він справді? Яке має право так поводитись хоча би й з братом? а також... а також... і з Настею?

Повернув на Залізничну, щоб спитати, хоч у Марка, чого то Настя плакала?

Марко сказав тільки свій хлоп'ячий здогад, що мабуть „не хоче дитини вирізувати“.

Якої дитини? а потім, догадавшись, він вийшов... зробилась шкода Насті, так шкода. Якби він був на місці Івановім, не дозволив би собі такого.

І знов зусиллям волі прогнав від себе це.

Справді, яке йому, Ількові, діло до Насті? — думав потім. Хай живуть як хочуть.

Але зате за Лінде слідкував майже свідомо.

Вивчав до найдрібнішої рисочки ненавидне обличчя свого ворога, до нестерпу ненавидний йому був сухий оцей горбатий ніс, противна була випнута та поголена нижня губа, що, здавалось, показувала зневагу і погрозу йому, Ількові.

Ворог сильний був, бо великий уряд держав Лінде — того й Наташа клала охоче свою руку йому на кульшу. Наташа по давньому носила папери на підпис...

Що чинилося в кабінеті в Лінде — це викликало найгостріші уявлення, найболючіші в Ілька. І це все тим більше, що й до його, Ілька, Наташа не кидала „зальотів“, лише держала на певній віддалі.

Затримувала ж свій золотий погляд (з сухозліткою) в його заблуканім погляді і голубила ним його чорні повні брови. Від напруження, шукання - сподівання Ількова довга постать хилиталася, п'яніла.

Це було якесь безумство. До чого воно призведе? могло призвести?

„Сторія“ з кіном не повторювалась. Він же пак сам собі не міг здати справу з того колишнього Наташиного вчинку — коли вона пішла була з ним до кіна.

Одержав якось був листа анонімного. В листі докладно розповіджено про деякі речі. „Коли німці приїзджали, на щирі „Вівдені“ слова: „правда - ж, Ілюша, ти мене любиш“, ти нічого не сказав і тим засоромив її. Це дрібний факт. Далі: „Вівдя“ тоді посварилась з Наташею через тебе і Наташа тоді сказала їй „Просить не буду, а щоб її верх був, пішла з тобою до кіна?.. Ілько не пойняв віри цьому всьому — це чиєсь хитрування було, можливо „Вівдине“.

... Лінде ж стояв тепер раз - у - раз перед очима, рука до руки з Наташею. Ця думка, як запала йому в голову, та так і ходив з нею скрізь.

Вночі прийшла до його думка: треба вбити Лінде. Але потім самому зробилось страшно: „це безглуздя — вчинити отаку злість“. Став лякатися після того револьвера, але не міг брати його з собою, бо йому стало здаватись, що й Лінде такої думки про його.

Кінець кінцем йому вдалося переконати таки себе, що це — носити важке залізо револьвера в кишені — це йому потрібне для самооборони.

(Кінець буде)

БРАТОВ'Я

(кінець *)

... В цехах була межизмінна метушня, і цехи поволі ущукали: всяке кінчало своє діло чи біля варстату чи біля вагранки; вечірня зміна йшла додому.

По цехах рясніли електролямпи і було душно від кузні та вагранок.

Ілько кілька раз обійшов контору — а потім того пішов назирці за Наташею, яка підбігцем понесла останні папери „на підпис“, та раптом спустив її з ока: в очах йому потемніло і загойдало електролямпами; цех цвяховий рушив з місця наче... Шукаючи очима Наташу, він обернувся навіть кілька раз кругом себе як навколо осі. Постаць його на мить зів'яла і він став, гостро нудьгуючи.

„Диво мені, що така... нудьга“, думав гарячково: „така нудьга“... „Н-ну,— мовив у голос він і стиснув у кешені револьвера; озирнувся: так, Наташі не було.

Тоді взяв дивитись на робітників, що поспішали до контрольної фіртки.

— Ілько,— хтось гукнув, але хто — не пізнав.

— Додому, сказав Ганчар, гайда,— і пройшов собі теж мимо.

Ілька мучила гостра нудьга. Нудьга. Сама нудьга заступила світ. думки, розум. Ет, йому байдуже, однаково. А може, це він гине? Може...

Порвався уперед і побіг до кабінета Ліндиного. Сподівався, що у кабінеті буде двоє, Лінде та Наташа, аж там був ще й Хемікус.

Всі троє глянули на його і три кинуті на його обличчя погляди зв'ялили його знов; не зміг довести до зроби заміру.

— Тут нема Івана Рябоконея... мені показалось... вимовив і вийшов. В переділі його вхопила за руку жовтий кожушок „Вівдя“.

— Ілюшка! Чорт! Що ти надумав? Скажи! — Вирвався і подався до виходу.

Другого дня в кабінеті було вже тільки двоє, але котре з їх Лінде, а котра Наташа, цим разом не відрізнив, електрична кімната гойдалася перед очима. Підкинув високо руку і вистрілив двічі. А може не двічі?

Потім того рвонувся назад — і біг кудись... Як було далі — що Ілько повний божевілля опинився на дворі і бічною заводською колією вимкнув на „путі“, що лискучими гадюками сходились і розходились під жовтим та зеленим світлом семафорів та зелених стрілок: шум заводський був із-заду десь. Ілько біг. Біг додому — щоб там... сховатись. Але ж він свідомий був тепер і своєї загибели. От йому наче

*) Див. „Ч. Ш.“ № 2.

сниться, що ззаду його догонить певна небезпека. „Але яка дивна небезпека“, думав гарячково сердега, „мавши її за спиною — як легко тікати“. Справді, він чув за собою шумливий, що дзвонами дзвонить, ритм; він гнав його на прив'язі — і годі було йому своєю волею тепер чинити! Ритм, передчуття загибелі було солодке. Він бачив свою загибель так реально — як це буває тільки уві сні. Та чи не сон це справді — що він забив отого Лінде? С-сон. С-сон.

Але хтось, що був на переїзді, ойкнув і замахав руками.

Може, почулося? А вогні які спереду! Вогні! Додому б швидче! Додому!

Вгорі мчало зоряне небо і либонь швидче за його, — хоч він біг що духу, йому з такого бігу аж у роті висохло, а ноги вимахували з такою силою, що здавалось відірвуться. Але ззаду придержував Ілька отой божевільний ритм, що гіпнотизував, як *boa constrictor* гіпнотизує свою жертву.

Потім небо почало бігти в протилежний бік, Ілько не знав, чи йому повернути.

Які красиві зіро-ньки!

Ілька підхопило вітром: Ілька не стало.

— — —

Про подію на гамарні другого дня розкотилася чутка широко. Загомніли. Розповідано речі зовсім суперечні, ніхто нічого певно не знав, були всякі здогади.

Тільки жінки взяли на язика чомусь Наташу, Ілька жаліли.

Мадам Хорошова, продмухуючи біля „дядькового“ воза курці пір'я (купувала), найперша висловила здивування й своє обурення.

— „Скажіть пожалуста! І котрий це вже раз із нею?

Розторжа витягало шиї: „Як? А хіба що?“ — Міне удівительно: разлі ви не чули?

Розторжа зовсім нічого не чуло, опріч цієї останньої пригоди, — хоч як це дивно, не мало відома аніяк. Мадам Хорошова не поспішала, труснула куркою: — Так отак буде?

— „Як?“

— „Як я казала“...

— Ні, не буде, помотав головою селянин, „дядько“. Він сидів на-почіпки і, мавши в чорній руці ложку, незграбно вимірював комусь сметану, — в сіряку було йому душно і він раз-у-раз витирив лоба рукавом; і сидіти незручно було, крєктав.

— „Та вона-ж, сука, тягається“ — розсердилася враз мадам Хорошова — „дума, красива“, — притишила голоса, — самого Воропаїва, директора, хотіла підійти“...

— „Що ви кажете, мадам Хорошова? — скрикнуло розторжа здивовано, наче всі бозна звідки явились. — „Брехать не буду, я живу біля вчительки, а товариш Воропаїв ходить до неї вчитися арихметики — так вона й собі туди... по-під віконню пиряла... А в заводі ще й не те було... Страмотниця! Тьху!

— Якби закотив хто спідничку, — мовила якась селючка — та провчив, забула б тоді гулять.

— „Павло, — задрав голову до воза „дядько“ — „ти-ж там дивись...“

На горбі сидів хлопець і махав круг себе батогом: обганяв „босяків“, щоб не стягли чого.

Поза возом обкрутився жовтий автобус і став. З передніх дверей вийшов інженер Хемікус. Мадам Хорошова підбрала демісезонне пальто і поздоровкалась. „Що там у вас скоїлось, скажіть. Ми ніяк не доберемо“.

Хемікус подивився крізь черепахові окуляри, знизнув плечима недомисленно. „Я нічого не розумію“ — відказав. Та й пішов...

Так дошукувались правди далекі люди, а Ганчареві Климові несила була розпитувати та чекати.

Чуть світ подався до Ількової матери, щоб на місці дізнатися.

— „Гвій син, стара, такого накоїв оце... Ге, пістон...“

Таке мовив, а потім і сам оторопів, не прибирав, що далі казати: стара жінка мовчки стояла, як стовп, і тільки дивилась на його.

— ... Де-ж хоч він тепер?

— Не побивайся так сильно, Мотре, не поможеться ж однаково: Не плач...

Мати нарешті здобулася на сльози — плакала.

— Ог і в мене, — вів мову далі дід, він показав якийсь верчик з паперу — що-йно за верчик? — Мій Шурка погіб, як і не було його наче. Найшли ж самий чобіт...

Шурка записався на курси був, коли цоп: Григорійв, так їх на хронт. Може в-помку — це в осени було...

Мати похитала головою.

— Впосля міні розказували. Дош, таке, що й світу божого не видно, — а вони позалазили в шанці... це... Може, знаєш, балка крута?..

Мати схлипувала; видно було, як плач бухав у грудях.

— Крута балка. А в Григорієва артилерія — та як жарнув! як жарнув! — не стало хлопців... і... Шурку розшматувало... Доїли його собаки, а може вовки...

Далі не міг говорити, заплакав і собі. Силкувався здержатись та не сила була.

Двоє старих схлипували...

Дід:

— Кажуть іще, що він і в Петлюри був... Це брехня. Ти не вір...

— Діти... шепотіла бідолашна мати: синочку, що-ж ти народив?..

— Ну, годі вже, казав Ганчар — а сам плакав: — і я ж сирота.

— Синочку...

А як трохи стишились, Ганчар знов показав свого верчика і похвалився, що синові документи всякі, що то синові документи, що він їх понесе Іванові, — Вашому — сказав — щоб він поклопотав за його: чи не прийняли б його знов на завод. З документів видно, що син його за революцію кров по-оливав, смерть получив...

Його, Ганчаря, звільнено, і як він сам думає, за те, що він під сердиту руч виказав Хемікусові про те, як він дулю Ленинові давав.

Від Рябокониhi пішов Ганчар, нічого не довідавшись — пішов отже ще до Івана, брата — приобіцяв старій, як звідає що — сказати їй. Тільки дивно, як вона, родичка, майже мати, сама не пішла? Не пішла...

Стріла його Настя, бо виявилось, що Івана не було: поїхав на якусь нараду чи з'їзд до Харкова. Замість чоловіка сидів Василь Прихідько. Ганчар поздоровкався.

„Василю, а ти-ж чого тут?“

— Так.

Настя почервоніла. Це було особливо помітно, бо після аборту вона зійшла кров'ю і була дуже бліда.

— Йвана нема, Климе Петровичу, вдома — сказала вона — а що ви хотіли?

— Та ось — і подав свої посвідки — передасте Йванові. Я ще зайду; як приїде, дасте...

Спитав:

— А де ж Ілько? Що з ним, чи не чули? Ніхто з їх не знав, де він.

Це вранці другого дня не знали.

—

Не знав також про себе й Ілько. Його розбудив біль. Розплющившись, він побачив себе в білім, яснім та чистім приміщенні.

Найголовніше те, що в приміщенні було дуже багато світла, так багато, що Ількові ще зроду не доводилося бачити стільки і воно жмутами падало йому на груди, сліпуче світло. Ілько мусив знов заплющитись. Чув тільки, що в приміщенні пахло аптекою.

Довгенько так пролежав, боячись ворухнутись, щоб не викликати отого незрозумілого болю. Потроху став усвідомлювати, що біль міститься у лівій нозі, що ліва нога стиснута якимись лещетами.

Знову розплющивсь.

В кімнаті він був не сам: по-під стінами стояли ще ліжка... з мерцями. і блідність їхніх мертвих лиць відтіняли білі, сліпучо білі укривала.

Через кімнату кілька раз пройшла якась біла постать, обіпнута халатом.

„Наче в лікарні“, подумав Ілько, „чого я в лікарні?“

Але ту-ж мить переляк, свідомість учиненого, так подіяли на його — що млість глибока обгорнула, змертвила його знов.

... Ілько бився у мотузах на ліжкові — і навіщо його привязано? — він не може втекти від Лінде?! Лінде забитий. Лінде зблизився до його; ні, він у тумані віддалявся — дивився круглими баньками очей, затулявся від дула револьвера простягнутими уперід руками.

Ілько скрикнув:

— Ай...

В кімнаті забігали, зарухались нечутно якісь люди, двоє підбігло до його.

— Вже, — сказали разом.

... Одного разу Ількові почулося, що над ним загомніла Наташа — її голос. Він затремтів, не діймаючи ще віри слухові. Наташа? Звідки? після всього того, що сталося?

Усилковувався лежати з заплющеними очима, стискував до болю повіки: коли це щастя, віддалити його трохи, щоб аж згодом наблизити, щоб воно не пройшло швидко, блискавично: як же це нещастя — то краще його ніколи не бачити...

Чув, з одного боку, на щоці прохолоду ранкову і догадувався, що це воно ранок і що вікно прочинене. Це вже був третій ранок у лікарні — тож і встиг уже вивчити, який був ранок, який вечір то що.

З другого боку, на його заплющені очі хтось дивився пильно — відчував і це.

— Він спить? Ілюша спиш? — спитав Наташин голос — чи ні?..

Ілько справді не витримав і розплющив очі. Наташа стояла в білім жакеті, з трояндою на грудях і в руці мала квіти.

— Драстуй, Ілюша — сказала вона, але якимсь непевним голосом, ховаючи очі.

Це його ошелешило, і він не міг ума приложити, що це, не міг пояснити чи виправдати чим учинка її... Мовчав.

— Болить нога, Ілюша? га?— так само уникаючи стрічатись очима, обізвалась удруге.

І в усім її поведінні було щось силуване.

— Ні,— відповів Ілько і знову заплющивсь, потім розплющивсь і дивився здивовано далі. Головне, він не знав, як буде балакати з Наташею.

„Чого вона прийшла? І така якась... перелякана? Хотів був крикнути: „А чого ти не кажеш за того... за Лінде?—я ж його вбив?—але не крикнув. Замість того перепитав обережно.

— Наташо, ти це?

— Я. Вже ж не хто. Візьми квіти.

Рухом назад себе положила йому на руку кілька свіжих стебелець — Ілько не взяв, і вони так лишились лежати непотрібно на грудях наче це були квіти на мерцеві.

— А чого ж ти не кажеш за того... за Лінде? Я ж його вбив...

— Цить... не треба так — мовила потиху Наташа і здригнулась; потім того спробувала посміхнутись:

Живісінький. Ти не влучив...

— Живий?

Наташа хитнула головою: так, живісінький, а потім оглянулась — чи є хто близько: в перев'язній палаті нікого не було із здорових, сиділка вийшла саме. Тоді нахилилась низько до Ілька, торкнула волоссям йому чоло — і швидко, жагуче заговорила:

Ілюша?

Ілько схопив обіруч її руку теплу і приємну безмірно та й притиснув до уст. Велике радіння і захват залляло йому груди — і він порвався до своєї милої, дорогої, вистражданої Наташі.

Але в Наташинім погляді свінув переляк.

— Ні. Ні. Тобі не можна...

Справді, рух, що він отак зробив, озвався у нозі страшенним болем, — від того він усім тілом покородився, його наче потягло до тієї болючої ноги.

Війшла сиділка і білим видом стала оддала.

Наташа оглянулась, підсунула до ліжка стільця і сіла. Трохи помовчала...

Ілько спитав:

— Що зо мною сталось? Чого я тут?— показав очима.

Тоді вона взяла йому розповідати про його самого, про той фрагмент його життя і боротьби, що так проразливо випав з поля його свідомости.

Ілько пильно вслухався в милий голос, що тихими відлунками завітав до палати і дивився в очі. Тепер аж виявився він справжній — Ілько Рябокінь, що взагалі трудно говорив, а більше вмів бути на розмові очима. Мав очі віясті і по-жіночому краси-і — материні очі.

— Ти, Ілюша, думав, чого я, казала Наташа, до того Лінде пішла? Я на підпис... Він до мене в'яз, це правда, та я і дивитись не хотіла...

Знов змовкла на хвилину й подумала.

— Лінде був того вечера стурбований і... за руку мене не ловив: чула його душа, він же страхополох. Тільки дряпнув на папері,

підпис, як ось ти вскочив — та бах, бах! Я перелякалась... і не бачила тебе, а як очутилась, тебе вже не було. Лінде упав у крісло і сидів так, виставивши перед себе руки. Щелепи йому тіпались... Я вийшла, а він зостався там сидіть,— через те ти й утік, що він сидів... Я не пішла зразу додому. Я стала в куточку, зігнулась, щоб мене ніхто не бачив і заплакала. Чого я плакала? Мені тоді зробилося так сумно і страшно, що я не знала, де дітись. Боялася на вулицю вийти. Ти повіриш?..

Потім вона знову оглянулась, наче ловила себе на щирості, головне, не дивилась у вічі.

— А як вийшла, не пішла додому. Пішла на вокзал. Там було порожньо, кілька чоловіка стояло біля каси на „дачний“ з нашої гамарні. Я побоялася показатись їм на очі. Хоч вони ще про все те, мабуть, не знали. Дачний пішов собі. Тоді й живе віконце каси зачинилось і в залі стало моторошно і сиротливо. Кілька „уркаганів“— засміялась— сиділо в кутку і блискаючи очима та цигарками, подивились на мене. Я мерщій кинулась геть. На пероні я побачила чоловіка з п'ять міліціонерів і догадалась, що вони тебе шукали, зразу оточили вокзал — я тремтіла: боялась, що ти згинув уже... На мене не звернули міліціонери уваги, хоч я ж була за причину,— я! Вночі не спала... А тебе найдено (ті міліціонери найшли) біля „пологна“. Тебе трохи поїзд Р-ський не наїхав — чи тебе відкинуло, чи як — а тільки непритомний з вивихнутою ногою ти лежав.

— Ритм,— промовив стиха Ілько, мені вчувався ритм...

— Який ритм?— спитала Наташа, не розуміючи:— який?

— Чи то мені снилось, може?— роздумуючи запитав сам себе в голос: мене якась сила тягла живосилом...

— То тобі снилось,— сказала Наташа.

І знов засміялась...

Потім того раптом вона зібралась додому йти. Підвелась, потім знов сіла. Здавалось, вона має щось особливе сказати, але не могла з першого разу. Вид їй червонів то блід — ознака, що в середині відбувалась якась боротьба.

Знов трохи помовчала, і її мовчанка була якась образлива...

Та Ілько цього тепер не міг зауважити. Сиділка вийшла геть. Він спробував підвестись на лікті і спитав тихо-тихо.

— Хіба ти мене любиш (на цім слові голос йому обірвався), що прийшла оце?..

В погляді йому було благання і жагуче бажання взнати правду.

Тоді сталось щось несподіване і нечуване: Наташа припала до Ількових рук і затіпалася вся як на ножі:

— Не вбивай мене. Я знаю, ти можеш убити. Не вбивай! Я розкажу тобі все...

Ілько зірвався з місця, вражений безмірним жалем, зойкнув зглуха і скотився з ліжка.

— Ти брехала. Наташа підводила його за рукав, безпорадно тупцялась...

Мусила негайно вийти, як увійшла сиділка.

Ще лежав Ілько у лікарні, нудьга заїдала його, немилий йому світ був ані власне життя, зробився ще дразливіший, ніж був.

Як от на шостий день його лежання, повернувшись із своєї подорожи, до Ілька зайшов Іван — це була до деякої міри несподіванка.

І це тим більше, що й до вчинку Ількового він поставився... несподівано: не осудив, немов би йому приємно було...

А сам Іван таке самопочуття вже пізніше з'ясував самому собі в такий спосіб:

Ільків учинок, те, що він стріляв за Наташу, розвіював підозру що до жінки. Ця зміна здивувала Ілька, — хоч власне він і не міг зрозуміти — але було приємно. „Неначе вдруге оженився“, пожартував собі в думці Ілько, а вголос мовив: — Всі живі, здорові... там? — хитнув головою до вікна, — це означало: по-за лікарнею, на волі...

— Живі, здорові — граючи сонячною усмішкою (сонце сліпуче світило на його з вікна) сказав Іван: — і Марко вибрикує — додав.

— Має ще моду нявкати — Іван зовсім сміявся, — на вулиці нявка, біля автобуса нявка, в кіно нявка — де не посій, уродиться...

З усміхом навіть розповів про те, як Марко розбив вікно в автобусі.

— На вокзальній набрав камінючка і, як проходив великий жовтий автобус, попудив камінючку в скло. Кочдуктор кинувся за ним навздогін, але куди йому догнати, хлопець же біга, як заєць, — проте біг. Пробігли Скрізною через переїзд, кричить як наче яку звірину ловить. — коли така погоня завершила на Залізничну, наскочила на мене, я гукнув: „Не женись, то мій хлопець“.

Довелося заплатити півтора червінця.

— Навіщо ти, мовив Ілько, потураєш йому, з його ж хуліган вийде?

— Нічого — сказав Іван — за те стрілятиме у супротивників не згірше за тебе... Ні, ні — провадив Іван далі — не думай, що я ганю твій учинок, навпаки...

Але Ілько так і не годен був зрозуміти, чим його вчинок похвальний; що несвідомо в запалі зробив, це він знав, але ж із боку для інших це було хуліганство, ясно.

Далі Іван взяв з незнаюю до того ширістю та одвертістю говорити про себе самого. Сидів біля Ілька на стільці — довгенько побув у лікарні — гомоніли.

Він зрікся родини для громадської роботи — він не хотів мати дітей — і це розбивало його родинне життя: після аборту Настя відмінилась — не та стала.

Це йому боляче.

— Иноді, — сказав — мені здається, що я не правий, що просто вигадую... Боюсь, що Настя теж так розуміє мене.

„Настя, Настя — це ж не Наталка, Настя — думав слухаючи його Ілько, — а що у їх є спільного? Не міг розтямкувати...“

— Ще пак я забув тоді розказати — вів далі Іван — до мене заходила „Вівтя“. Здається, вона скрізь і всюди тебе, Ілька, шукає, — додав, — твоєї тіни. Химерна дівчина.

— Я — казав, маю в руках дещо з революційних так званих документів. дід Ганчар дав, щоб я допоміг йому на посаду вернутись... Це, звичайно, дивоцтво тільки з боку старого — я йому пенсію клопочу й без того, але він приніс мені оце тепер, коли я був у Харкові, цілий пакунок, що зостався від Шурки...

Приїхавши додому, я оце вчора взяв переглянути тії папери, Насті не було дома... „Та й тепер нема, — пояснив — до Бердянського по масло то що поїхала... Прийшовши з клубу, я увійшов до хати, повернув вимикача — а як світло за вітилось, мені зробилось якось прикро, може, через те, що від'їжджаючи Настя посварилась зо мною — не

знаю... а тільки хата показала мені пустою... і Марка ж Настя взяла з собою. Не знімаючи руки з вимикача, повернув його назад. Тоді я вперше був подумав, чи уважати захист професійних інтересів діда Ганчаря за громадську роботу? Чи я ради цього зрікся? Серед паперів,— ясно, що я таки засвітив у хаті — посміхнувся Іван — було кілька старих газет, друкованих на рудім та синім обгортковім папері... — „українські“ газети, ваші — сказав Ількові. В одній з них справді згадувалось моє ймення: в повідомленні була звістка про те, як більшовицький загін Івана Рябокона приєднав до себе „петлюрівських“ повстанців...

— Це пригадуєш? — ти тоді обурювався — за Директорії деякі з селян поділилися були на сотні, творили курені і посилали до міста... як на прощу — засміявся Іван — дивні тоді дні все таки були. Тепер, як буваєш у селі, так не пізнаєш села — не ймеш собі віри, як ото тоді кожне село, кожен хутір уважали за свій обов'язок дати борців — посилали наче на прощу, на жертву, на смерть.

— Еге, так я приєднав Петриківський отакий загін — до скорострілів діло дійшло було — а таки приєднались. А опісля з-поміж їх вийшло кілька партійних діячів — і добрих.

Перегортаю, аж у руці мені опинився протокол якогось вашого засідання, роздертий чи потертий, але ниточкою з'язаний до купи. Ти його, Ілька, писав — твоя рука та й підпис же твій.

Дочитав протокола, коли це заторготіло щось знадвору у двері.

Це й була вона — „Вівдя“. Чого? Поправді сказати, це мені не дуже приємно показалося... такі пізні відвідини — а головне, чого?

Але не вважаючи на щирість, з якою говорив тепер Іван до Ілька — всього він не розказав йому про „Вівдю“ і про себе самого — не міг розказати.

Ще було таке: глянувши Вівді в вічі, великі затінені очі, що тепер йому здавались навіть красивими, Іван сказав:

— Це я старі папери проглядаю, він показав розірваний протокол — „протокол цей колись писав, знаєте хто? — Рябокінь... Ілька: це протокол української організації, він секретар був.

„Вівдя“ спитала:

— Це була робота? А тепер, що б йому, Ількові, могло бути за це?

— Ну... що? В партії не погладили б по голівці...

Іван пробував показуючи нахилитись до неї, до Вівді. Він починав п'яніти, думки гарячково плутались: „Якби хоч ця полюбила сьогодні — забув би... Настю“, однаково вона тепер мене не любила. Щиро показалося йому, що всяка нова жінка йому була дорожча за Настю...

От якби позашіпати двері: він, мабуть, їх не защипнув? Встав — „я, мабуть не защипнув дверей“, — і вийшов. „Вівдя“, оглянувшись, взяла мерщій „протокола“ і заховала собі в рукав.

— А що буде братові вашому — спитала вона Івана, як повернувся.

— Його судитимуть. Суд буде в нас у клубі.

— „В Робітничім Відпочинку“?

Іван кивнув головою: так, і ще раз подивився на „Вівдю“: завиті пасма рудуватого волосся звисали на очі — але вечір та думки-мрії розпалили і зробили милими кучерями.

— Я приходила до вас так — сказала Вівдя, думаючи, що він питатиме, — тепер бувайте, до побачення.

— Ще гуляйте — гукнув Іван, чого-ж так швидко? Погуляйте.

— Не можна.

І не подавши руки, вийшла.

Іван зостався приголомшений.

— Не сказала навіть, чого приходила— сказав тепер Ількові Іван — сказала „так“, знаєш, жіноче „так“ ...

І прохопився:

— Чорт зна що, і Настя може хто зна що подумати... Ти їй не кажи... Очевидячки тебе шукала— тихо додав.

— Так я - ж тут був уже— нагадав Ілько. А що мені тепер буде, загрожує що?

— Її не хвилюйся, все вийде добре...

І по цій мові Іван пішов додому, приобіцявши зайти ще...

Справді, Ілька судити мали в клубі „Робітничий відпочинок“. Іван знав, що це буде важка картина для підсудного, він просто боявся: адже свої люди найдошкульніше сміються і на глузи підіймають.

Через те вживав заходів, щоб не допустити цього— хай би це відбулося в камері народнього судді десь...

Одначе, робітничі збори гамарні вимагали кари на хулігана і для більшої пристрашки вимагали поставити підсудного перед лице закону в клубі, а не десь - инде...

Годі було, отже, щось ізробити.

До клубу натовпилось публіки— скільки можна було: більш не можна. Всі найперше звернули увагу на Наташу, як вона від вхідних дверей проходила до кону, де стояв уже стіл і де мав засідати суд.

Натовп розривався перед нею— хоч як було тісно— і пропускав цю призвідницю дива. Проте задирали голови і хотіли конче бачити її в лице; всяк певне знав, що на лиці їй мала бути якась печать,— горе чи радість однаковісінько— на лиці людському конче буває печать...

Наташа - ж не дивилася на людей, хоч, певно, відчувала цікаві та нахабні погляди на щоках, грудях, повіках...

Видко було, як рвалась, налітала на окремих чоловіків, жінок, дітей, виборсувалась із тієї валяви стиснутих людських тіл...

За нею летіли шепоти, викрики.

— „Вона! он!“— „Де?“— „Ото стрижена“ ...

— „А вона не погана— сказав якийсь голос, і той, що це сказав, зідхнув жартома.— „Як, може, й ти спробуєш стріляти?“ „Доведеться... за таку можна.“

Сміх. Шепти.

— Суд увиходить. Встати— розітнувся голосний голос із кону.

Тоді всі очі й обличчя обернулись до сцени і побачили не лише членів суду й оборонців (сідали за столом), але й зів'ялу постать Ількову. Він очевидячки давніш прийшов, а тільки зумів приховати себе до часу.

Стояв край піяніна і обводив рукою нервово гладенькі пружки, мідяні прутики. Його погляд обводив голови публіки, що зібралась дивитись на його. Гойдався затуманено; ховав очі і не давався на знаки. „Не визнають... не знають, що у мене тут? Де— і сам не прибірав, десь був біль, а де?..“

Шукав крадькома Наташу.

„Казала, щось скаже— не сказала. Не сказала!“ повторив.

І така йому зайшла певність, що вона саме цього не сказала йому тоді, в лікарні, а тепер скаже доконечне.

Це може статися. Адже в кіно бувають такі вчинки, події такі... Це буде...

— Чи визнаю себе винуватим? — перепитав він і наче прокинувся, зрозумів, що це голова запитував.

— Я стріляв — значить винний, — сказав і відвернувся.

— Підсудний визнає себе винним, — урочисто оголосив винуватель, — тепер свідки...

Ілько глянув на свідків і нервово стріпнувся: мала відповідати Наташа.

— Всі на мене дивляться... почала вона не твердо, але ту-ж мить опанувала голосом:

— Я працюю — стала говорити, піднівши голову до публіки — на гамарні, вже 3 роки працюю... Від Лінде одержувала записки, він брав мене за руку, як на підпис приносила. Рябокінь Ілько, робітник нашої гамарні, завжди дивився на мене — мені було приємно на його дивитись, але... чого він стріляв, я не знаю. Тут кажу: ні його, а ні Лінде, я не кохала, не кохаю... У мене є коханий... його тут нема, він виїхав тимчасово — при цій мові вона раптом почервоніла... — Хай дадуть мені спокій, — закінчила.

Ілько відчув, як холод від пальців ніг та рук став поволі заморожувати його.

Такого переживання він ще не знав. Сором? ні; переляк? ні; розпач? — мабуть, розпач заморозив його. Він навіть не заскреготав зубами, коли побачив неподалік від себе ненавидний профіль Лінде...

Порушив його мертвий настрій голос „Вівдин“.

— „Вівдя“, подумав, чого вона: „за свідка?“

Удаючись до суду, „Вівдя“ збентежено сказала:

— Справді, за віщо його судити? Якась пройда... Вимовила це й затулила лице руками. Тоді вибух реготу, криків, оплесків відповів на її мову. Заля ревла.

Скільки не дзвонив голова суду — не помагалось, заля реготалась. Десять хвилин був самий регіт і гук.

Зиму вже давно забуто, наче її не було. Вузісінькі вулички робітничого селища поробилися м'ягкі і повнісінькі невилазного піску, — гори піску. По цих горах без угаву бичувались хури з залізом, гайками, коробками цвяхів. „Ну, ще разом добрим часом. Ну...“

Поза будівлями пробігали курні паротяги і застеляли димом покрівлі карткових будиночків. Кричали паротяги несамовито. Віяли ватри, але вже весняні, сухі, очі запорошували; сунули кучугури на не захищені будиночки...

Весьденички гудом стояв галас, дитячі грища. Хлопчаки спускалися з кучугур, чіпляли на телеграфні дроти довгі хвости змії.

А деякі змії сягали білястих кучерявих хмарин, що пливли ясно й безтурботно над гамарнею, над цілим фабрично-заводським районом та по-над вигнутим горою по той бік Дніпра містом; деякі з хмар зачіпались за високий шпиль собору, що височів на горі, потім відривались і ховались за обрій. Фабрично-заводський район лежав унизу по обидва боки Дніпра, по обидва боки його широченного, переп'ятого мереживом залізного моста плеса. Стрункі димарі густо куріли, і ті хмари, що пробігали над ними, мали підчорнені боки.

Иноді здавалось, що текучі клаптики хмарин спинялись серед голубоцвітової широчини, — так тоді бігли замість їх димарі гамарень, шпилі собору та церков і шогли антен, повитикуваних на будівлях.

Не рідко можна було зочити в горі рвучкі стрибки літака, що на його крилах, широко випростаних, відлискувало весняне сонце. Літакові туркоти додавали галасу і шуму: за ним бігла дівтора з нестерпучим галасом підкидала шапки і сунулася черевом з кучугур.

Літаки вилітали вранці назустріч сонцеві і робили дивовижні кола понад містом.

Одного разу (було дуже рано) Настя, збираючись у базар, передгальась, була що-йно в самій безрукавій сорочці, по-домашньому — і так вибігла на ганок, почувши туркіт. Двір був закритий, високий паркан-частокіл захищав Настю з усіх боків. Ловила вгорі очима потужні стрибки ще й досі дивної машини.

Попервах вона вгляділа, як від гамарняного димаря відірвалась сухокрила бабка, потім вона з могутнім гудом стала рости.

Росла з ревом і прямувала в zenit, не збочуючи, не зменшуючи сили прагнення.

З протилежного боку рожевів схід — сонця не видно було з-за будівель, але його одсвіти бликнули раз, перехрестились удруге на сухих крилах далекої бабки. Стало ясно: літак. Настя чула захоплені голоси в сусідніх дворах: „Аероплан“, але і в голові собі не поклядала, що її можуть бачити з тих дворів. Вона забула себе.

З боку було видно, яка вона бліда зробилась після аборту. Але це їй ще більше було до лиця, до її прозорости ще блідність. Ранок кучерявив ясний волос на висках, „плічко“ її обліпчастої сорочки зсунулось на руку — і плече грілось... Ясно, вона нічого спільного не мала з Наташею, що працювала на гамарні в конторі — і тільки Ілько заслплений коханням міг поєднувати їх.

Якби він тепер побачив її в ранішнім сьєві — що де-далі більше займалося на гонтових та дахівчаних покрівлях робітницьких будинків — нічого спільного не було: Настя мала стільки грації.

Взяла поправила „плічко“.

Літак розкрутився вже над головами, розтинав височінь — перехилившись в один бік і заяснівши крилом. Настя звела голову до гори, закинула обидві руки за голову і так її піддержувала; пишна ясна коса двома джутами повисла з під рук.

Така поза була як найкраща їй: струнка постать, високо піднесені груди, що їх тільки трохи накривав серпанок тонкої сорочки, який обліпав на опуклих грудях.

Гарно б було подивитись на неї збоку. Можна було б не повірити, що це щоденна хатня робітниця, а не красуня-нероба.

Єдиним скоком літак проминув zenit і похилився до сходу. Сонце приснуло з-за будівель і вдарило літакові в пропелер, а Насті в очі, Настя мальовничо приклала руку до очей і перехилилась у бік...

Гарна вона була.

Ілько ішов з уночішньої зміни і проходячи повз братів двір, заглянув через високий паркан — і побачив Настю в такому вигляді.

Це дало, проте, Ількові тільки біль.

Найкраще свято весною — перше травня. І місто мало відсвяткувати його урочисто й красиво; зацвісти покрасами мали теж і карткові робітничі будиночки, що навколо гамарні.

„Свято першого травня“ це звучало гарно.

Перш за все день видався чудовий, яскравий, із блакитним небом, із зеленими майданами, з радістю на обличчях.

Як всяке громадське свято, день творив піднесений настрій, окриляв молодь, бадьорив статечних...

З різних кінців міста доходили звуки міді — оркестрів і сонячний гомін. Плавом пливли вулицями, як ріками, робітничі походи в напрямі до центрального майдану. Гомоніли трибуни... маяли прапори. Ішли походи, як довгі ретязі з людських мас, подекуди розпадались на поодинокі ланки, перебігали окремі люди, хлопчаки з цигарками.

Майдан — море. Майдан був зелений і ясний, весняний, поновлений кількома свіжими трибунами, високими риштованнями, що ясніли свіжо виструганим деревом та кучерявим клечанням, — майдан швидко заповнювався воружками людськими масами; окремі лави ставали „шпалерами“ і до ладу, творячи по-середині місце для спортивних виступів. Ішли спортивні організації, клуби робітничі з музикою — а та музика ставляла силоміць кожну ногу в такт...

Коли вже виявилось, що майдан більше не вмістить ані однієї зайвої групки — повен вщерть — тоді раптом над головами розітнувся хрипкий покрик — і тоді сколихнувся воружкий людський масив і пішов щільніше, потоптом у-купу, шукаючи тисячами очей гучномовця. Ще покрик — ще гучномовець: чотири сторони світу, чотири кінці майдану — і з чотирьох кінців по гучномовцеві. Це ще було вперше, за новину було — і люди засміялись, загомоніли, покотився гомін і вмовк: вдарили оркестри.

— Чи то нам здається так, чи воно й справді так: революційні співи красиві і діють, як гіпноз — озвався Ілько до Василя Прихілька, який підійшов був до його та Насті, що стояли на пригорку. Він „забіг“ углядівши їх, хоч йому й ніколи було, бо брав участь у спортивних виступах.

І зодягнений він був відповідно: труси червоні та коротка безрукава сорочка „майка“. Дужий у руках і в ногах — він стояв і ходив рівно — із спортивно-вивченими рухами, і це надавало йому вигляду вродливого і якогось античного красня. Мав рівні і красиві ноги.

— Мабуть того, що вони революційні, — сказав Василь на Ілкові слова, і засміявся до Насті якимось особливо і радісно. Настя спалахнула ніжно — і те зворушення залило їй білу шию, вуха, лице.

Ілько відвернув очі від обох і став дивитись в б.к до найближчої трибуни, де з-за зелених гілляк видко було Івана: він промовляв — і гучномовець ширив до велетенських розмірів і звучності його голос: „пролетаріят... пролетаріят...“ декламував із хрипом гучномовець.

Ілько зціпив зуби.

— Іван промовляє, — сказав Василь, — ти слухаєш?

— Слухаю, а як же, засміялась Настя.

Після того Василь „побіг доганяти свою організацію“. І знов бачив Ілько, як Настя пасла його довго очима, поки він заховався між люди.

О другій годині почались спорт-виступи. Ясні фігури спортсменів розмірежали спортивний майдан на шахівницю. Кілька сот людей у білому вбранні (жінки з червоними хустками на голові, як маки серед загального моря голів!)

З місця, де були Ілько та Настя, добре було видно всі рухи і вправи. Видовище було струнке й гарне, симетрія милувала око, як і всяка мистецька лінія. В цілому наче це була яка одна машина і наче невидима рука повертала десь із якогось краю важницю (підойму) і творила окремі вправи.

Знак:— і велетенська симетрія падала на коліна, немов молилась весні і сонцю. Ще знак: і симетрія простягала молитовно сотні рук д'горі— до весни, голубоцвіття й сонця.

Потім того викидала руки, як крила— і здавалось, нечутно линула до сонця і радіння; здавалось, вся ця дивна машина— симетрія— зніметься вгору,— і тоді без нічого лишиться увесь багатотисячний на-товп— тільки очима слідкуватиме за її ширянням у небі, як за льотом літака.

Струнко йшли багряні маки дівчачих голів і вливалися в море. Ще спиналися до гори піраміди...

До Ілька й Насті прийшов Іван, бо йому вже нічого було робити. Тоді Ілько відійшов собі і пішов у сад, де й сів сам-один на лавці. Заглядив був на мить Наташу, але вона злякано поспішила сховатись між людей і за дерева.

Сидів. Музика доходила— слухав. Музика розслаблювала його.

— Ілюша!

Він оглянувся: до його йшла „Вівдя“ і посміхалась.

— Ілюша, ти сумуєш? Я сяду біля тебе...

І сіла навмисне близько. Вона теж брала участь у спортвиступах і була теж одягнена по-спортменському, на ногах білі „балетки“, коротка спідничка і червона хустка— не яскраво червона, як в інших. Ілько зразу-ж злобливо та глузливо подумав, що вона така без смаку— наче не жінка.

Вилинялі підрізані коси великими пелехами сторчали з-під хустки. Спортменське вбрання їй не личило ані трохи, бо була низька, ноги не рівні, по жіночому товсті стегна— і коротке вбрання якось невідно оголяло їх.

Відрухово якось Ілько відсунувся від „Вівді“. Бувши збентежений— він це зробив необережно.

— Чого ти одсовуєшся?— грубо сказала „Вівдя“— не любиш? І не треба твоєї любови.

На очах їй раптом заблищали сльози:— Не треба твоєї любови.

А потім того лице їй пересмикнулося від злости, вона підвелася і сказала— з силою, з гнівом.

— Я тебе жаліла, а в мене є такий документ...

Ілько мовчки сидів, похнюпивши голову, це її ще більше розгнівило, вона майже крикнула— гукнула:

— Ти думаєш, що у повстанцях був, так і „ламаєшся“. У мене є такий документ... Тоді Ілько раптом і собі запалився, зірвався з місця і виразно вимовляючи кожне слово, твердо проказав, стиснув кулаки:

— Я сам знаю, де я був, іншим до цього зась— я вас, товаришко Ботанова не боюсь— я вас не люблю— стріляв на Лінде за Наташу...

— Дулю дала. Ха-ха... реготом перебила його гнівну мову „Вівдя“.— Вона й до кіна з тобою ходила, щоб випитать про Петренка, а не ради тебе.

Потім пішла від його.

Ілько прихилився безсило до дерева, обхопивши його, тонке, обома руками і так стояв.

А небо яскріло...

Петренко Євген... Справді, це-ж за його, думав Ілько, говорила Наташа на суді. Це був Ільків приятель, що з ним він разом уступив був на рабфак— і вчилися разом, але пішов він уперед, вже був тепер у Гірничім Інституті... Деякий час вони листувались були— і Ілько зберіг одного його листа.

Прийшовши тепер додому, ще раз прочитав його, того листа, і порвав.

Зміст листа (уривок):

„Люди самі собі створюють казку, люблять жити, як у казці — це було споконвіку, з того моменту, як тільки людина зробила перший крок, відходячи від стану *pitescantropus*'а.

Яких тільки казок не вигадувала людина. Мріяла споконвіку... Писала „Утопії“ і творила не-утопії,— людська бо думка ніколи не буває мертва і нездійсненна. Треба знати це і вірити в це (значить у людину вірити), щоб жити радісно... Треба вбачати в найдрібніших фактах вияви цієї людської творчості. Мій батько, що не мав, як відомо тобі друже...“

Ілько подумав про те, що в очі Євген ніколи так не називав його — „друже“. І це звертання показалося йому нещире; „друг“ — подумав гірко.

... „як відомо тобі, без жодних матеріяльних можливостей, до самої смерти будував собі справжні хороби з найдивовижнішими ходами та переходами. Це не було власницьке бажання, бо його цікавило те, що так буде гарно. Кажу тобі, між иншим, друже (знов „друже“),— я перейняв у спадок цю батькову мрію і здійсю її якимось, спроектую в батьковім дусі...“

... — „Найвеличніша - ж казка у людей — соціалізм“ ...

„Він вчиться“ ...

Далі Ілько з жахом зрозумів, як він, учасник революції, відстав тепер від усих, від товаришів... Він був нікому не потрібний, сам собі непотрібний... Йому до божевілля зробилось боляче.

Іван багато Ількові допомагав і між ними зайшло на приятельство: сходилися, бували один в одного. Особливої, що правда, ніжності між ними не було,— та й яка може бути ніжність між дорослими чоловіками, хоч би й братами?

Але вже Ілько, наприклад, виражав Івана в одну з його частих ділових подорожів, найчастіш до Харкова.

Увечері виражали Настя й Ілько на вокзал до Харкова... Усі троє жваво гомоніли. Надто Іван був веселий, говорив дотепи, приємно морщачи усмішкою свого рівного носа — і з властивим йому гордовитим стріпуванням голови.

Ілько виступав у ролі помагача: ніс другого кошика. Настя, що йшла, накинувши на голову свою найкращу жовтогарячу хустку і зведеною вгору рукою придержуючи на грудях крайки — не зав'язувала хустки. Як звичайно, була вона в святнім убранні — яскрава, у великих квітах-маках на ясному полі сукня тонко облягала її струнку постать. Сміялася на Іванові дотепи, позираючи иноді на Ілька, наче кажучи: „Смійся, я - ж сміюся“.

Ілько сміявся.

Іван звичайно думав, що вбрання і великі квіти на сукні і шириї сміх — це для його, його власність.

Він взяв далі „розумно“ говорити.

— Зоставайтеся такі раді, як я їду... радий. Мені справді легко. Приємно й те, що ти, Ільку, так легко вискочив з тієї прикритої історії, необачний... Ти молодчий. ти радіти можеш безпосередніше... Я теж радів колись, сьогодні радію,— послішив він запевнити: — я тільки хочу сказати, що старші отруюють собі радіння твердою певністю, що веселість невічна, що за нею конче буває спад...

Але коли вже Ілько, примостивши кошика у вагоні на полиці, виходив (два звінки), Іван, нахилившись до вуха, мовив з тривогою в голосі: — Чи не здається тобі, Ільку, що Настя сміється нещиро. Ілько якось мимоволі здригнувся.

— Ні,— сказав.

Прийшовши Настя з Ільком додому, засвітила світло.

Марка не було вдома, він разом із „піонерським“ загоном був у таборі десь на селі. Ілько згадав це, скоро вступив до хати, згадав і злякався сам себе; в голову вдарила кров, відчув на щоках вогонь; шибнула думка: „Як же вона ночуватиме сама? Але Настя, несподівано обернувшись до його, раптом попрохала:

— Ілюша, я боючись сама, ночуй у нас.

Сказала „ночуй у нас“, і це нагадало Ількові про брата, схаменився; сказав, що ночуватиме, тільки треба сповістити матір.

По тій мові вийшов з хати — не так матір сповіщати, як прохолодити гарячу голову, приготуватись до ночівлі. Мати бо звикла до його усяких раптових зникнень.

Постоявши, пройшовшись трохи на вулиці, він повернувся до Насті. Настя послала вже йому на канапі в світлиці (залі). Розмовляти нічого було, та й взагалі Ілько рідко коли розмовляв з Настею, не випадало...

Лежучи в темряві, Ілько спершу усилювався був думати про Наташу, але те, що він його гамував, з новою силою звелось йому в тілі як могутня фізична сила.

До того-ж, Наташа навек утрачена вже. Зріклась його. Вже він бачив, тільки єдину бачив Настю, лякався тільки тієї сили, що зростала і була як фатум.

Стративши розум, він зірвався на ноги і білою марою спинився перед Настиною спальнею.

— Насте,— тихо гукнув і прочинив дверину,— Насте, спиш?

Зочив білу в темряві Настину постать, що лежала розкрито. Божевільно затремтів.

— Пустити мене до себе, Нацю.

Настя схватилась перелякано, скрикнула.

— Ой, хто це?

— Це я. Пустити мене, Нацю, до себе. Іван не знатиме... Пустити:

Настя зойкнула:

— Не займай мене. І взяла якось розпачливо натягати на голі коліна ліжника, білу простильню, що облуптувала ноги, завважала; тиснула в куток до залізного бильця.

Ілько упав і собі на ліжку, далі вхопив перелякану жінку огребом, хотів пцлувати коліно, але туж мить відчув у роті скажений біль. Настя пручнулась з усієї сили і вдарила його коліном у підборіддя, прикусив язика...

Раптом знесилений — відсунувся і дивився упертим поглядом оддалеки, важко дихаючи. Настя німо тислася в куток, здавалось, що ще трохи — і вона полізе на стіну; білим птахом (сорочка без рукавів) билася...

Знов скаламутнів Ількові погляд, безрозумно затрусився — і кинувся на жертву.

Настя крикнула несамовито:

— Васю-у...

Це слово було такою несподіваною річчю, що Ілько аж отерп зразу: йому показалося, що в хаті, опріч його, ще хтось є. Вибіг із спальні, став одягатись хапливо.

... Вибіг на вулицю.

Опинившись вже на вулиці, зрозумів Ілько, що Настя кликала на поміч не Івана, чоловіка, а когось іншого. Кого? Василя Прихідька?

— „А-а — махнув рукою, — хіба не однаково кого? Але що скаже Іван? Іван, брат, її чоловік?

Стояв посеред вулиці — і не знав, кудю йти. Здавалось, нікуди було йти; спробував був піти в однім напрямі — до пивниці, — але якась сила завернула; пройшов трохи і знов став. Немов би він ходив у тіснім приміщенні, а не на вулиці.

Зрозумів, що вагання — це теж мука. Куди його дітись? Вночі. Чомусь згадав недалекий вокзал — і тоді свінула думка: „поїхати до батька, до Маріуполя“.

Так, по-за цим припадало тепер йому либонь тільки світ за-очі піти...

... Так, він поїде.

Стала йому у пригоді тепер колишня умова з Іваном, умовились же були годі, що Ілько поїде. Ба й подробиці обміркували були: як помре чи помер батько, Ілько мав дати (ударити) телеграму з трьох слів — батько помер, а третє, яке треба буде, чи яке захочє.

Знав Ілько, що поїзд на Маріуполь є вночі. Поїде. Зайшов до матери і сказав, що їде. Мати, що звикла до його всяких несподіваних вибриків, нічого не сказала, тільки дала у дорогу їсти — і попрощалась, витираючи хусткою очі.

Зайшов іще по дорозі до Лоричева, позичив грошей, бо в самого було омаль.

Опинившись після кількогодинної їзди в Маріуполі на пероні з кошиком у руках, Ілько відчув раптом таку жахливу самотність, якої ще, здавалось, ніколи не знав.

Чого він приїхав сюди? До батька? Якого батька? Так він же не почував у собі аніякісінького синівського почуття.

На пероні людей майже не було; це того, що далі не було залізниці, далі було море.

Ілько зрозумів, що доїхав до моря, якого ніколи не бачив ще з-роду. Зблизився до берега і глянув, але й море показалося найгіршим: випнуті до обрїю брудні води важко та незграбно, як волячі спини, накочувались на густу рїнь, підлизували розкидані лабаки. Де-не-де на хвилях гойдалися нецікаві рибальські байдаки з пообвішуваними вітрилами.

„Чого я сюди... приїхав?“ Він не знав батька — без батька виріс. Дужий і при здоров'ю чоловік — Ілько під впливом переживаннїв і розпачу відчув раптом повне виснаження, величезну втому. Кошик у руці (легкий з харчами) показався вагою якоюсь і він поставив додолу, до ніг... Здавалось, його тепер муха подужала-б.

Тепер би він вже не стрельнув у Лінде. Та й Наташа ж уже навек утрачена.

Пішов до міста неймовірно крученими вулицями, що зводились угору від моря — йти було важко. Доводилось видряпуватись на справжні глиняні кручі, бо в однім місці він мусив навіть сісти відпочивати. Це вже була гора. Звідти глянув ще раз Ілько на море (і на червоні дахівчані покрівлі будівель, що було характерною ознакою південно-приморського міста); тепер око не могло осягти моря! Хвилюючись воно заливало обрїй, творячи безкраю опуклу просторїнь, а води морські

здавалось котились на місто... Небо, захмарене сірим масивом, гойдалось у морі.

Але Ілько не годен був якось оцінити стихію...

В адреснім бюрі розпитав, де перебуває (живе) батько і пішов: батько жив біля станції, в школі залізничній за сторожа. Біля станції спитав якогось залізничного заметільника.

— Е-е,— сказав той і похитав головою — умірає він.

— Як? — не зрозумів зразу Ілько.

— Умірає, кажу. Он туди йдять...

Увіходячи до „квартири“ батькової, Ілько мусив пригнути голову дуже низько, щоб не стукнутись. Та й в середині не можна було, як слід, випростатись, стояти, бо це була вузисінька прибудова, як суточки, з одним віконцем, дуже малим так само.

От увійшовши Ілько, поздоровкався і спитав:

— Чи тут Рябо?..

Не доказав, бо побачив свого батька на купі брудного рам'я під спиною, скоріш угадав, що це його батько.

— Драстуйте, тату.

Хворий видивився на його пильно, але не спробував навіть поворухнутись: був опухлий і нерухомий, як колода. Пізнавши сина, він заплакав беззгучно, тільки сльози виступили на очах, на виду показалося якесь напруження — хворий сказав:

— Про-падачка... моя це... си'... сину... Ілька пойняв острах, він оглянувся: за ним стояла якась жіноча подоба в лахмітті і втирала сльози.

— Це мій батько? — перепитав Ілько — Я приїхав...

Подоба замахала руками і покрутила головою.

— Я глуха: не чую — промовила якимсь крикучим голосом. З зими отак лежить, як колода... додала.

— Дивись! Дивись! Вмирає — закричала раптом. Хворий поволі випростувався, чорнів на виду, витріщав очі — і розітнувся раптом зойк:

— Жа-аба... безглузде, жажливе слово смерти.

Хворий уперся головою й ногами в протилежні стіни і так застиг.

— Тату!

Та-ж зразу схаменувся: було моторошно; він побачив у живі очі смерть. Блискавкою виросла в думці свідомість того, що смерть страшніша за те, як її люди собі розуміють. Люди надто звиклися з нею, зжилися.

Людям треба тікати від смерти.

Оглянувся; за ним стояв хлопець років десяти в рамні чорнім (безпритульний?): він все чув, всю сповідь... останню розмову батька з сином, безглуздо якось посміхався.

Тоді Ілько вибіг до моря, сів на камені і безучасно дивився, як ціла родина селян лагодила байдака, відпливаючи туди, де Кубань.

Того дня дав телеграму — кому? матері, здається, а не Іванові: „Батько вмер. Страшно“.

Батькова смерть нагадала Ілкові про смерть... адже і він мусив колись померти!

Куди мав піти?

Жив у Маріуполі тиждень, а потім згадав за посаду — і поїхав додому. На станції Н. мав пересідку...

... Ніч тепла стояла на дворі, зоряно-спокійна. Станція Н... вузлова, велика — тож і народу буває раз-у-раз багато. У вокзалі душно, накурено. Ілько вийшов на двір, бо надворі легше дихати було. Відійшов від станції подалі і ліг на траві збоку від колії.

Озія вокзалу велетенськи височіла по-над іншими тінями і чорними контурами будівель і сонних вагонів, що бездіяльно повідкочувались у тупики під накриття уночішньої темряви. Рідкі по-між коліями лихтарі плямали, освітлювали замощені шпали і чітко покладені рейки. До Ілька світло тільки трохи досягало, він лежав у тіні так, що його іншим не видно (він так думав) було, а він навколо себе все бачив. Хотів відпочити—і ліг ницьма грудьми на землю, на шорсткі колючки, а голову поклав на лікоть.

Полежавши так кілька хвилин, він почув знеобачка за собою легкий шерех; звів голову.

— Товаришу,—звернувся до його хтось (жіночий голос),—ви не спить, а то он,—і Ілько більш угадав, ніж побачив, що жінка кивнула головою в бік до водогону—обчистять... Під водогоном правобіч від Ілька справді юртувались якісь постаті—силвети в лахах—лежали, сиділи, стояли—на видноті від лихтаря.

— Безпритульні? подумав Ілько, а вголос мовив:

— Я не сплю...

І придивився краще до тієї, що остерігала: це була жінка вже на літі, певне, в сірій сукні (одсвіт від лихтаря з колії—світляна пляма на жінці), з приємним м'яким голосом; сиділа вона на камені чи на стовпці якимсь.

— Не спите?—перепитала вона і раптом підсунулась до Ілька ближче. Будемо гомоніти вдвох, щоб не заснути—добре? Я їду з Одеси, другу ніч не сплю...

І знов умовкла.

Ілько не прибрав, що зразу сказати—і теж мовчав, поки жінка не запитала:

— А ви звідкіля їдете?

— З Маріуполя—відповів. І подумав: „Ця теж, мабуть, із тих, з їхньої кампанії, і приобіцяв собі бути на бачності.“

І знов обое вмовкли. Тоді жінка швиденько загомонила з твердим наміром не замовкати.

— Ви студент? еге?

— Я—робітник...

— А я гадала,—студент... Скажіть, товаришу, чи вас не дивує, що я, жінка, незнайома, майже в полі, серед ночі зачіпаю вас?

— Не дивує...

— Значить, із вами можна говорити,—з радінням у голосі гомонила далі. Ви, певно, і догадуєтесь, хто я така. Я—повія. У звичайному буденному розумінні цього слова. Більше вам про мене не треба знати. Досить того, що ви тепер розумієте мій тон, мою мову, мою сміливість цілком. Бо, хоч після революції жінка стала рівна з чоловіком—рівність це?—але не всяка зможе цілком спокійно зустрічатись з незнайомим чоловіком сам-на-сам і отак по-просто розмовляти. Тільки повія не боїться, бо вона не самиця, а знаряддя...

„Правда“, подумав Ілько, „не кохаючи, боїться... і мене Наташа боїться... Хіба б налякати її?“

— Часто трудно буває взнати, чи кохаєш—любов це чи може просто фізіологічна цікавість...

— „Як вона розумно балакає“. І я не кохаю Наташі?... Настю кохаю?“ А вголос мовив:

— Правда.

Але розмовниця не встигла йому відповісти чи говорити далі, бо до неї з темряви вийшов якийсь чоловік і спокійно промовив:

— Пойдьом.

Вона звелася висока і рівна і кинула до Ілька.

— Я зараз. Я прийду ще сюди. як ви будете, добалакаємо...

Ількові зробилось гидко, навіть страшно і він інстинктивно стиснув у кешені револьвера. Підождавши, поки пара сховалась у поблизьких кушах, у мороці, він пішов до вокзалу.

Стояла парка липнева ніч. Як їхав додому, ще була пересадка, далі поїхав „дачним“. Не сподівався, що в однім переділі побачить горбатого Кольку, що виглядав з-за своїх валіз та кошиків („спекулював“). Без усміху горбань довго злякано дивився на Ілька: тепер після того, як Ілько стріляв Лінде — він боявся навіть зустрічатись із ним. Але Ілько зрадив йому.

— Колька... чудака ти. Чого так дивися? Не пізнав?

— А хіба ти, — озвався, затикуєчись, той — нічого не знаєш?

Він розказав, що кілька день тому Настя покинула Івана і „зішлася“ з „їхнім“ Василем. Василь прогнав свою жінку...

Далі, розбалакавшись, горбань майже шопотом сказав:

— Знаєш, вони щасливі. Ой, щасливі!

— Чого ти думаєш, що щасливі?

У відповідь горбань розповів — змалював картину їхнього побуту:

— Вони зовсім не зважають на мою присутність, так наче я не людина... Позавчора ввечері я сидів коло столу, як прийшов із заводу Василь...

— „А я ждала! Цілий день сама“. Сказав горбань те саме, що раніш знав і Ілько: „Цілий день сама“.

Приїхавши уночі додому, Ілько спав довго, хотілось не прокидатись ніколи. А прокинувшись, відчув нудьгу найгострішу. Як спав одягнутий, так устав і підійшов до малого трюмо (такі трюмо є майже у всіх робітничих домах). Висмикнув з кешені руку, яку тримав там увесь час, навіть у сні, і намірився револьвером до виска, спостерігав, яке вражіння справить це на очі, на крайки губ. На блідому, аж зеленому обличчі, ворухнулась гірка усмішка, затремтіли губи, очі притьма дивились.

І що-будь зробити Ілько вже не змагав; він тільки готувався до катастрофи, єдиним поки що рятунком був револьвер і він хапав його ляжливо. Щось мусило статись доконче!

Сів кінець столу, повісивши руку з револьвером, потім того знову звів холодну зброю до виска.

Але раптом він подумав, згадав, що Настя посміялась із його — через Василя.

Взялася його тривога...

Але раптом до грудей йому вступила лють, скажений, несамовитий біль: чому він мусить отак згоряти, отак мучитись? тільки він?

Знов у ньому спалахнуло дике почуття помсти — дикий спадок, звір у людині.

... Чому — тільки він? Адже єсть іще люди, є ті, що повинні ділити з ним муку. Його біль від кохання — хай страждає ще й той чи та, що спричинились до цього.

Ціле життя людське — страждання...

З такою думкою Ілько вийшов на вулицю — заспане лице з дороги, щоки відпалі, з розстебнутим коміром сорочки і голою грудниною — з боку він виглядав і поводився, як п'яний — його висока по-стать гнулась, як може гнутись позбавлене волі та дисципліни тіло — як лозина...

Якби з іншим настроєм стрів він був Наташу, то тоді може б не сталося того, що сталося — а так...

Одним стрілом з револьвера він убив її на місці...

Нагнувся потім до неї, підвів за голову — та Наташа була вже мертва, а голова падала як дерев'яна з рук...

А за годину може перед цим Іван вийшов був на базар, бо не хотілося сидіти в „чужій“ хаті.

Але тут сталася подія, якої він звичайно передбачати не міг!

До його підбіг переляканий Марко; кричучи з усієї сили, він ухопився за рукав йому. Кудись тяг. Сльози і пароксизм плачу заливали мову, і він не міг вимовити.

— На - астю б'ють...

Крізь натовп бабів, дітвори углянів Іван жахливе видовище: Настю били...

Бідолашна жінка звивалася в руках двох чи цілої кучі напасниць. Жовта шовкова хустка зсунулась на плечі їй, ясні коси розтріпались і падали на очі — вона не бачила, наче, хто її бив по щоках, смикав за коси...

Іван став — не прибирав, як можна оборонити свою - не свою жінку. Чужу оборонив би, але Настю?! хіба вона чужа?

З натовпу хтось гукнув:

— Чоловік її!

— Де? Який чоловік? Бувший...

Юрба з галасом, сміхом розшибнулась перед ним — але він круто обернувся і пішов швидко, швидко геть... раптом придержав ходу, прислухався, чи не сміються з його. Щоб не сміялись, взяв повернувся знов до місця бійки. Стояв, дивився. Здавалось, в середині йому а ні чуття, а ні думок, а ні інших будь яких виявів свідомости не було, одерев'янів немов. Жодна рисочка йому на виду не ворухнулась. Опісля тільки він пригадував і зумів з'ясувати собі цей стан: це був такий раптово - дужий вибух розпуки, що приголомшив його своєю силою.

Дивився небачучими очима на бійку, Настя мовчки захищалася: котрась з жінок укусила її за палець — тоді вона болюче зойкнула...

Зойк порвав був Івана... але він, зціпивши зуби і кулаки, круто повернувся і знову пішов геть від болю.

Марко деякий час волівся за його рукою, а тоді пустився і з несамовитим криком ускочив у середину. З його руки полетіла цеглина і розкривавила висок одній з напасниць.

Друга схопила його за вуха...

Іван пішов скрізною Межовою вулицею, поз пошту в кучугури...

Знов же тільки потім пригадав він свій цей напрямок, в пам'яті лишилось не головне, якраз, безглузді дрібниці, як от наприклад: він спинився був і прочитав новенький напис, написаний на жовтій скринці: „Поштова скринька на листи“, думав про те, що це Ільковою дбайливістю нач. пошти перемалював так замість: „Поштова скринька для листів“.

Уже в кучугурах схаменувся (вітрець легенький обвіяв його, було свіжо після вчорашнього дощук) і аж тоді зрозумів, що безглуздо учинив.

„Мене не стало б менше, якби оборонив“...

Поспішив тоді назад, маючи себе в руках, уявляв наперед, як він чинитиме. Підійде спокійно і візьме за руки обох напасниць, добре стисне, подержить, поки Настя (хай і чужа - рідна!) втече. Прикро було тільки, — як він тоді так не зробив. Тепер же справді біг...

Але на місці бійки вже паслися кури — це хвилин за сім сталося. Іван став на місці і замислився. Каяття, як найбільша мука озвалось, зробилося соромно, жаль узяв його такий...

Додому однаково не міг пійти... Пішов помалу до Дніпра; на дорозі були кучугури і шелюг, увійшов між розхилені кущі шелюгу. Почув терпке та химерне пирскання кіз.

„Полковниця“, подумав. Справді з під куща вибігла неохайна розтріпана жінка і сховалась у густій лозі, до грудей вона пригортала дитину. Кози, хрумаючи перій та молоді листочки лози, дивились на незнайомого чоловіка.

Вийшовши Іван на горб, побачив Дніпро. Виснажений і душевно знівечений, він ліг відпочити. Він глянув позад себе — зеленів густо і сивів шелюг, праворуч — те саме, ліворуч теж. Йому раптом показалося, що все тут справді спочивало, несло у світ мудрий спокій... Дніпро рівно лежав, води його являли найідеальнішу геометрично — рівну поверхню.

Ця поверхня з правого берега відсвічувала в собі окремі будинки, шпиль собору, що на дугастій лінії обр'ю стояв найвище, та стрункі димарі заводів; творилась ілюзія — і годі було казати, де кінчався Дніпро і починалось місто (з Іванового горба — оддалеки).

Ще далі по тім же правім боці де кінчалось місто і де Дніпро робив коліно у густих вербах (а може то були й не верби — якісь садки сизіли в далені) показувались, як намальовані, купи сел і білі церкви — краєвид України...

Над серединою Дніпра від Івана убік височіло граційно легке мереживо залізничного моста і крізь його повз нешвидко якийсь поїзд. Іван присів на горбкові і дивився найбільш на воду; з води подекуди сіріло обшліховане камінюччя. Спокій у природі, як дивні чари, впливав на Івана, неспокій у грудях стихувався, вже не міг не чути, як б'ється серце. Іноді йому вчувалося якесь стукання, але це, видимо, було щось по-за ним: йому навіть виразно почулося, що за найближчим кущем шелюгу щось наче довбнею в землю гупнуло.

Та він не звернув уваги. Він цілком заспокоївся. Міг уже він обмірковувати з властивою йому холодністю і спокоєм сподіяне, те, що сталось. Міркуючи, він раптом зрозумів, що власне йому не слід би отут на самоті бути, йому б треба йти до людей — в цьому ж його сила.

Згадав Ілька: це мученик. І не дурний хлопець, а сам собі завдає мук, болю, всяких прикростей. Він проти людей і раз-у-раз самотній. Звідси всі його вчинки...

Так, він був причетний до „української“ справи — але чого? Хіба він не такого становища людина, як і він, Іван, як його товариші — Даденков, Прихілько то що? Такий.

Але його самотність — цим і пояснюється його „українство“. Серед робітництва зросійщеного це диво... Він же болюче самотній був і в тій справі, якщо не рахувати Гончаренка, що рано згинув.

„Сам — подумав іще спокійно — сам... Та й глянув зненацька на свої ноги і отерп: ямка — западина, в якій він сидів, власне поставив ноги — це була „братська могила“ порубаних більшовиків... порубали петлюрці... Знав, що їх закопано наймільше, тепер земля запала, прямокутна правильна западина показувала розмір ями.

Він сидів на кістках.

Зірвався прожогом на ноги.

Уява намалювала знов страшну картину. Тут і заховали більшовиків.

Робився знов чутливий і відчував, як напруга в тілі — у вухах, у очах, у руках росте...

Знов почував стук, ні не стук, так наче скрегіт заліза об залізо. Пішов у той бік і за кущем побачив зігнуту спину... Ганчаря. Старий щось копав.

— Климе Петровичу, — гукнув здивовано Іван — що це ви?

Дід випростався трохи, скільки дозволяла старість, замахнувся лопатою і вгородив її в піскуватий ґрунт. Похитнувся при тім гострим підборіддям уперед. Іван аж тепер зауважив, що він дуже старий, найстаріший, зігнутий, якимось неможливо, низький, обличчя йому почорніло якимось. Він не міг уже сміятись, хоч наче й мав намір.

— Десь, думаєте, яму копає старий? Собі? Ні — це не яма.

Потім він став кашляти. Довго кашляв. Відкинув від себе лопату, на яку спирався був — і кашляв, хапаючись розчепіреними пальцями за груди, повітря хапаючи.

Іван стояв і ждав, поки перекашляє...

— Пі... пістон... чи той... я ще не вмираю... І знов кашель.

— Умер ти, діду, вже, подумав Іван — смерть тобі...

— Я не вмру, поки не заспокою кісток свого сина. Його ж тут поховано? Тут, питаю? Кажі. Тих, що з ним поховали, тих тут. Викопую оце хоч кістки — тоді ж собаки тільки ногу відгризли, з чоботом занесли — та й перенесу на кладовище, поховаю, як слід, по-божому... У мене ж він один...

Іван мовчки слухав, починав розуміти, що в діда в голові щось сталося вже.

Мовив:

— Ідіть додому, вам же пенсію вже дано. Підете в страхкасу номер 3.

Але дід наче не чув, гомонів далі.

— Син кров проливав за революцію, а його поховано, як собаку.

І взяв знову копати.

Скоро його лопата стукнула об кістку — він затрусився увесь і припав обома руками до розритої землі. Взяв у руки справді людську гомілку і став божевільно обдивлятися, підносив близько до очей, навіть нюхав...

— Його? — і знову обдивлявся. Мого Шурки? Сину мій...

— Ідіть додому — сказав був іще раз Іван, але дід, очевидячки, забув про його.

Тоді Іван пішов поволі додому.

На розі Залізничної Іван раптом наткнувся на купку людей, що купчилися над іще теплим трупом жінки.

В середині стояв Ілько, зігнувши свою довгу постать.

Іван поточився.

Насті йому не вернути і... брата.

Гув гудок у гамарні.

Р. 9152
1к 245

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1928

Поезії: І. Цітович, В. Поліщук,
О. Лан, Л. Піонтек.

Проза: В. Чапля—*Братов'я*.
В. Вільховий—*Небояни*. Кость
Котко: *Сонце поза міні ре-*
мита

Статті: І. Ізотов—*До ха-*
рактеристики творчості
О. Кобилянської. Г. Коваленко
Коломацький—*Дніпрова*
Чайка. П. Г.—*Шарль де-Кос-*
тер. М. Ткач—*Червона армія*
і майбутня війна. М. Лозинсь-
кий—*З міжнародньої полі-*
тики 1927 р. К. Сліпко-Моска-
льцов—*Радянський худож-*
ник і мистецька спадщина

№ 2

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇН

Р 952
К 245

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

1928

Поезії: М. Бажан. В. Рунін.
С. Бен.

Проза: Л. Чернов — *Оповідання про маленьку людину*.
В. Чапля — *Братов'я*. Ш. Ахушков — *Жінка*.

Статті: Назарян Іранцев — *Перська література*. В. Гнатюк — *Попередник Шевченкових „Гайдамаків“*. Н. Ойслендер — *Менделе - Мойхер Сфорим*. А. Філіпов — *Проблема матерії і духа*. Проф. М. Лозинський — *Роковини уярмлення Галичини*. В. Кричевський — *Архітектура доби*. П. Горбенко — *Огляд всеукраїнської художньої виставки*. Є. Кузьмін — *Три виставки*.

№ 3

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКР